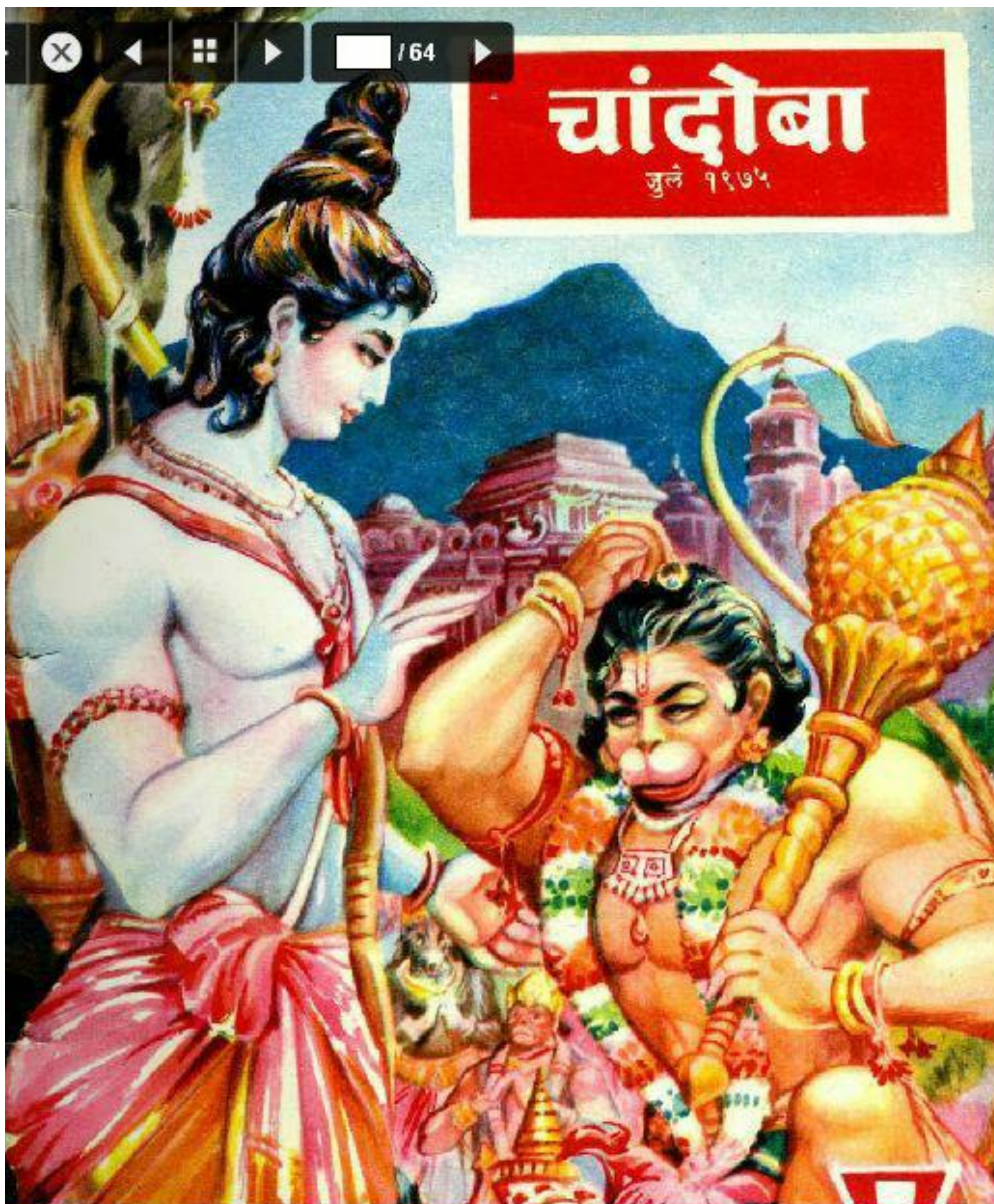

चांदोबा
जुलै १९७५

मित्रभेद

[२३]

नागकुमाराची गोष्ट

राजगृह नामक गावी देवशर्मा नावाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याला मूल-बाळ नव्हते म्हणून त्याची बायको नेहमी मुसमुसत कोठेतरी कोपऱ्यात पडून राही. देवशर्माला ते पाहवले नाही. एकदां तो बायकोला म्हणाला–"अग! असं मनाला लावून घेऊन कसं चालेल? निराश होऊन भागणार नाही. मी पुत्रकामेष्टी यज्ञ करतो आणि देवाला प्रसन्न करून पुत्र-प्राप्तीचा वर मागतो. देव आपल्याला मदनासारखा सुंदर, बृहस्पतीसारखा बुद्धि-मान आणि बलभीमासारखा बलवान मुलगा देईल."

ते ऐकून त्याच्या बायकोला फार आनंद झाला व देवावर सर्व भार टाकून तिने मनाचे समाधान करून घेतले.

सांगितल्या प्रमाणे त्या ब्राह्मणाने पुत्र-कामेष्टी यज्ञ केला आणि आश्चर्य म्हणजे त्याच्या बायकोला खरोखरच दिवस राहले. आतां आपल्याला मुलगा होणार या आनं-दात ती बाई आपले सर्व दुःख विसरून गेली. परंतु तिच्या पोटी पुत्ररत्न जन्माला येण्याऐवजी एक नाग जन्मला. त्या सापाला पाहून शेजार-माहेरच्या बायका म्हणाल्या– "त्या सापाला काढा घराबाहेर! हा अप-शकुन आहे!"

परंतु त्या बाईने आपले रक्त अटवून पोटात वाढविलेल्या त्या सापाला घराबाहेर काढायचे नाकारले. तिने त्याला एका मडक्यात ठेवून लहानाचा मोठा केले. त्याला ती दूध, लोणी वगैरे गोरस खायला प्यायला घाली. तो पौष्टिक आहार मिळाल्याने तो नाग खूप मोठा व बलिष्ठ झाला.

काही वर्षे लोटल्यावर शेजारच्या एका मुलाचे लग्न झाले. ते पाहून ब्राह्मणाला त्याची बायको म्हणाली–"तुम्हांला साऱ्या जगाची काळजी असते, घरचीच काळजी नसते. आपल्या मुलाच्या लग्नाची गोष्ट कधी काढलीत का कोणाजवळ?"

ब्राह्मण म्हणाला–"अग! सापाला कोण आपली मुलगी देणार? पाताळलोकात जाऊन वासुकीजवळ त्याच्या मुलाला मागणी घालावी लागणार!"

ते ऐकून बायको छाती बडवून रडू लागली. ते पाहून ब्राह्मणाला राहवले नाही. तो बायकोच्या प्रेमाखातर आपल्या नागकुमारासाठी मुलीच्या शोधार्थ निघाला.

बरेच दिवस फिरत राहल्यावर तो ब्राह्मण कुट्कुट नावाच्या एका गावी आला. तेथे त्याचा एक मित्र व नातेवाईक असा एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे, त्याच्या घरी आला. त्या दिवशी स्नानसंध्यादी आटोपून जेवणखाण करून तो त्याच्याच घरी राहला. दुसऱ्या दिवशी सकाळी उठून तो पुढल्या मुक्कामावर निघाला, तेव्हां त्याच्या मित्राने त्याला विचारले–"पण काय रे तू आलास कशासाठी आणि निघालास कोठे? काहीच बोलला नाहीस की!"

"मी आपल्या मुलासाठी वधूच्या शोधार्थ निघालो आहे." ब्राह्मण म्हणाला.

"एवढेच ना! मग माझी मुलगी आहे लग्नाची. पहा तर, नक्षत्रासारखी सुंदर आहे. आपली आर्थिक स्थिती व वय वगैरे सारखे आहे. आपली परस्परांची ओळख आहे. परस्पर व्याही व्हायला काय हरकत आहे?" त्याने विचारले.

ब्राह्मण त्या गोष्टीस आनंदाने कबूल झाला. त्या वधूला व तिच्या दासदासींना तो बरोबर घेऊन राजगृहाला निघाला.

वधूचे रूप पाहून तिचे लग्न एका सापाशी करून देणार असल्याचे ऐकून शेजार पाजारचे लोक व गावकरी चकित झाले आणि त्या ब्राह्मणाच्या घरी जमा झाले. सर्वांना फार वाईट वाटले. म्हणाले–

"न्याय, नीती, धर्म थोडा तरी पाळणारे अशा देखण्या मुलीचे लग्न कधी सापाशी करून देतील का?"

दासदासींनी ती गोष्ट वधूला जाऊन सांगितली. जमलेले लोक त्या मुलीला पाहून हळहळले. त्यांच्यातली जी वडील-धारी मंडळी होती ती म्हणाली–"हे पहा, या मुलीला सोडविलेच पाहिजे. त्यासाठी बळप्रयोग करावा लागला तरी हरकत नाही, परंतु तिच्या आयुष्याचे मातेरे होऊ देता कामा नये."

ते सर्व ऐकून ती मुलगी–"तुम्ही सर्व कृपा करून आपापल्या घरी जा. राजा जी आज्ञा करतो ती कधी मागे घेत नाही. सज्जन माणूस जे वचन देतो ते कधी भंग होऊ देत नाही. तसेच कन्यादान हे एकदां झाले की ते मागे घेणे शक्य होत नाही, असे थोरामोठ्याचे म्हणणे आहे... दैवाची जी इच्छा असते तेच होते. विधिलिखित असते ते कधी पुसले जात नाही. पुष्पकाचे मरण देवच बदलू शकले नाहीत!"

"ती पुष्पकाची काय गोष्ट आहे?" जमलेल्या लोकांनी तिला विचारले. त्या वधूने पुष्पकाची कथा सांगितली ती अशी :

पुष्पकाची कथा

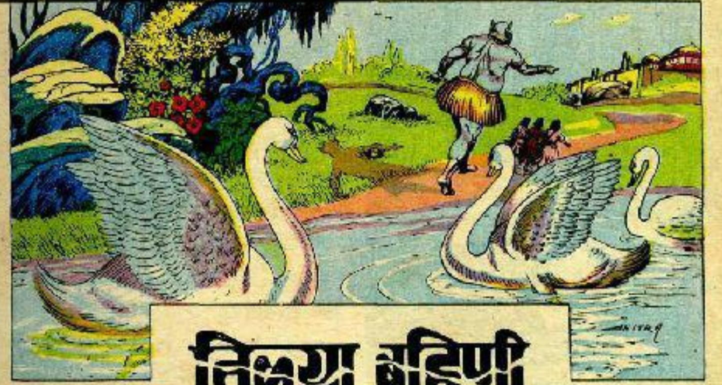
इंद्राकडे एक सकल विद्यासंपन्न एक सुंदर पोपट होता. त्याचे नाव पुष्पक असे होते. एकदा तो इंद्राच्या मांडीवर बसून बोलत असतां, यमाला पाहून उडून गेला. "असा कां रे पळालास?" देवांनी त्याला विचारले. तो म्हणाला–"प्राणीमात्राचा जीव हरण करणाऱ्याला पाहून पळून जाणार नाही तर काय करीन?"

तेव्हां देव यमाला म्हणाले–"तू पुष्पकाचा जीव घेऊन जाऊ नकोस!"

"मी काळाचा नोकर आहे. माझ्या हातात काही नाही. तुम्ही जाऊन काळाला पाहिजे तर विचारा." यम म्हणाला.

त्यांनी काळाला जाऊन विचारले तेव्हां त्याने मृत्यूला जाऊन विचारायला सांगितले. देवांनी मृत्यूला विचारले. परंतु मृत्यूला पाहतांच पोपटाने प्राण सोडला.

तिळ्या बहिणी

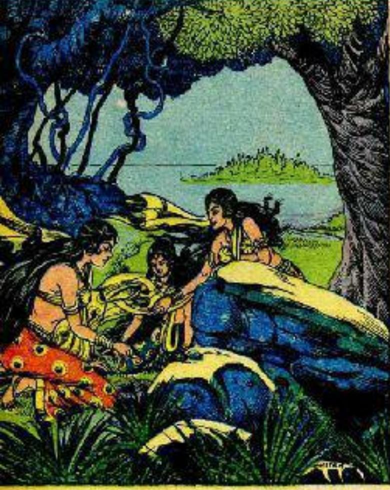
[११]

[राक्षसाच्या तळघरात आपल्या भस्मांचा व अंजनांचा काही एक उपयोग नाही हे तिळ्या भावंडांना कळले. राक्षसाने मंत्रवलेल्या पंचाच्या सहाय्याने आवश्यक असलेले खाद्यपदार्थ खाऊन व तिळ्या भावंडांना खायला घालून त्याने त्यांना दगडाच्या मूर्ती करून टाकले. मुलींचा शोध लागला नाही, म्हणून दानशील राजा व राणी दोघं काळजीत होते. पुढे–]

तिळी भावंडे राक्षसाच्या हातात सापडल्याचे व त्याने त्यांना आपल्या धाकट्या भावाच्या हातात दिल्याचे तलावांतून हंसरूपात असलेल्या राजकन्या पहातच होत्या. उदयन पांढऱ्या भस्माची डबी काढून ते स्वतःवर शिंपडू लागला तेवढ्यात राक्षस तेथे आला म्हणून भस्म शिंपडणे शक्य झाले नाही आणि खाली पडलेली डबी उचलून घेणे शक्य झाले नाही म्हणून तिळ्या भावंडांनी ती तेथेच सोडली होती. दोघां राक्षसांचे त्या गोष्टीकडे लक्ष गेले नाही हे देखील राजकन्यांनी पाहिले होते.

तेव्हां दोघे राक्षस आपापल्या मार्गाने निघून गेल्यावर त्या सरोवरातून बाहेर आल्या. परंतु त्यांना ती डबी सापडली नाही.

राजकन्या आश्चर्यचकित झाल्या. सुहासिनी म्हणाली–"मग गेली कोठे ती डबी?

आपण तिघांनी ती खाली पडतांना पाहिली होती! एकदम अदृश्य कशी काय झाली? इकडेच कोठे तरी नक्कीच असणार!"

त्या तिघी जवळपास ती डबी शोधू लागल्या. परंतु सरोवरापासून पुष्कळ दूर ती डबी पडलेली त्यांना दिसली. आतां ती डबी कोठे लपवून ठेवायची, या गोष्टीचा तिघी विचार करू लागल्या. शेवटी सरोवराच्या कांठीच एक लहानसा खड्डा खणून त्यात त्यांनी ती डबी पुरून ठेवली.

नंतर त्या तिळ्या भावंडांना कसे सोडवायचे या गोष्टीचा त्या विचार करू लागला. शेवटी सुकेशिनी म्हणाली–"मला एक युक्ती सुचते आहे!"

ते ऐकून सुभाषिणी व सुहासिनी दोघी एकदम म्हणाल्या–"ऐकूं तर दे ती युक्ती!"

तेव्हां सुकेशिनी म्हणाली–"काही तरी करून त्या राक्षसाला तेथून हलवून बाजूला आणलं पाहिजे. आपण सर्व मिळून त्याला जाऊन भेटू या आणि त्याला आपण नृत्य दाखविणार आहो असा त्याच्या मनात विश्वास उत्पन्न करू या. तो नृत्य पाहण्यात गर्क झाला की आपल्या पैकी एकीने ते मंत्रवलेले पाणी त्या तिघांच्या पुतळ्यांवर शिंपडावे. त्यांना त्यांचे स्वस्वरूप लाभेल. राक्षसाच्या नकळत एकीने तिकडेच राहून हे काम करतां येण्यासारखे आहे. पुढे काय करायचे ते त्या मुलांशी बोलून विचार करून ठरवू या."

ते ऐकून सुहासिनी म्हणाली–"तो सामान्य माणूस आहे का, आपल्या जाळ्यात पडायला? आपण त्याला फसवून तिकडून दूर घेऊन गेलो समज, त्याच्या वाड्यात राहून हे सर्व करणे म्हणजे गप्पा वाटल्या का तुला? आपण जर का फसलो आणि त्या राक्षसाला आपण त्या मुलांना सामील आहों हे कळले तर आपण व ती भावंडे सर्वांची वार्ता जगात कोणालाच कळणार नाही. ही युक्ती चांगली आहे, परंतु ती प्रत्यक्षात उतरणे मला अशक्य वाटते."

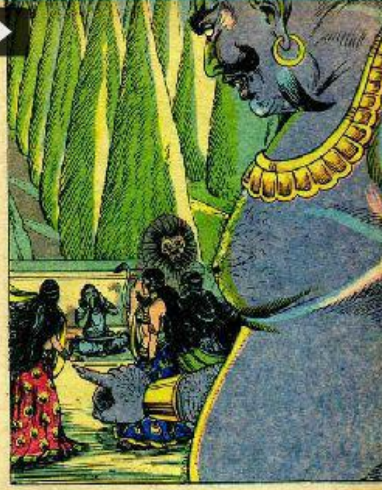
त्यावर सुकेशिनी म्हणाली–"ते ठीक आहे ग! परंतु साहस केल्याशिवाय कोणत्याच कामात कधी यश येते का? आपण संकटात आहोच याहून आणखी काय मोठे संकट येणार आहे? प्रयत्न केला तर कदाचित या संकटातून आपण मोकळे होऊ!"

दुसऱ्या दिवशी सरोवरातले सर्व हंस बाहेर आले. बाहेर आल्याबरोबर त्यांना मनुष्यरूप आले. तिळ्या मुलींसारखीच ती जुळी किंवा तिळी मुले होती. राक्षसाने त्यांना धरून आणून या सरोवरात टाकले होते. त्यांत मुले होती व मुली पण होत्या.

सर्व मुलांना सुहासिनीने सरोवरात परत जायला सांगितले. ती सरोवरात निघून गेली. उरलेल्या सर्व मुलीच होत्या. त्या सर्व गाणी म्हणत फुले तोडीत राक्षसाच्या वाड्याकडे जाऊ लागल्या.

त्यांचा आवाज ऐकू आल्यावर राक्षस त्यांच्याकडे स्वतःच आला. व म्हणाला–"कोठे निघालात तुम्ही सर्व? माझ्यावर सर्वांनी मिळून हल्ला करायचा विचार केला आहे की काय?"

सुकेशिनी सर्वात पुढे होती. ती म्हणाली–"तुझ्यासारख्यावर हल्ला करण्याची कोण हिंमत दाखवील! नवीन तिळी मुले आली होती ना ती कोठे गेली, पहायला आलो होतो."

ते ऐकून राक्षस खदखदां हसून म्हणाला–"कोठे गेली? यापूर्वी आले त्यांचे काय झाले??" असे म्हणत राक्षस त्यांना आपल्या वाड्यात बोलावून घेऊन गेला आणि ते तिघे दगडाच्या मूर्ती होऊन उभे होते ते त्याने त्यांना दाखविले.

सुकेशिनी त्यांना पाहून म्हणाली–"बरं आहे की रे, हे तुझं काम! परंतु एक शंका आहे माझ्या मनात. आम्ही इतक्या जणी आहो, तरी नुसते बसून कंटाळा येऊ लागला आहे आम्हांला. तुझा दादा आमचा बळी की काय देणार आहे ना, तो देऊन कां टाकीत नाही लवकर? हे कंटाळवाणे जीवित नकोसे वाट लागले आहे आम्हांला

आणि तुला पाहून तर आम्हांला आश्चर्यच वाटते. वर्षानुवर्षे तू या वाड्यात एकटा या दगडाच्या मूर्तीवर पाहारा देत उभा किंवा बसलेला असतोस!"

ते ऐकून राक्षस म्हणाला–"मलासुद्धा कंटाळा वाटतोच. कंटाळा येत नाही. असे वाटले का, तुम्हांला? पण काय करणार? ही जागा सोडून गेलो तर तुम्हांला सर्वांना बळी देण्यापूर्वी माझाच गळा कापील माझा दादा. काय करावे, माझे मलाच सुचत नाहीसे झाले आहे."

सुकेशिनीला जणुकाही पाहिजे होते तेच उत्तर मिळाले. म्हणाली–"किती दिवस तू तरी असा राहणार? काही वेळ आमच्याबरोबर मोकळेपणाने गप्पा मारायला आलास तर काय बिघडेल? तुझी करमणूक नाही का करून देऊ आम्ही? तुझी करमणूक व्हावी म्हणून आम्ही नाचू आणि गाऊसुद्धा. आम्हांला सुद्धा काही वेळ विरुंगळा होईल. ये तर गंमत पहायला." या शब्दात तिने राक्षसाच्या मनांत उत्साह उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न केला.

"बापरे बाप! म्हणजे हा वाडा सोडून येऊ म्हणता? मी एवढा डोळ्यात तेल घालून पाहारा देतो आहे, तरी ही पोरें माझ्या डोळ्यात धूळ टाकून वाड्यात नाही का शिरली? आतां वाडा सोडून कोठे गेलो तर मेलोच!" राक्षस म्हणाला.

"तुझा हा केवळ भ्रम आहे, भ्रम! कोणी या वाड्यात पाऊल तरी टाकू शकेल का? आलाच समज, तुझ्या हातात सापडणारच! जातात कोठे? बरं ते असू दे, काही वेळ आमच्या पैकी कोणी पाहारा दिला तर चालेल की नाही? आमच्या बरोबर काही वेळ गंमत करून पुन्हां ये आपल्या जागेवर पाहऱ्याला." सुकेशिनी म्हणाली आणि ते राक्षसाला आवडल्यासारखे भासले.

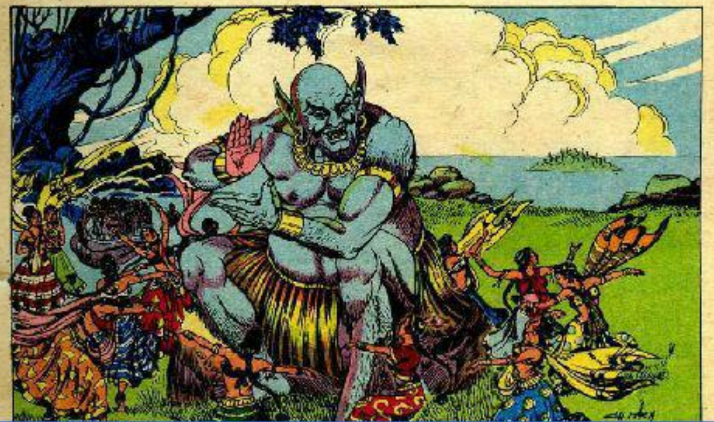
"तरमग, माझ्याऐवजी पाहारा कोण देईल म्हणतेस?" त्याने विचारले.

सुकेशिनी बराच वेळ त्याच्याकडे तशीच पहात राहून म्हणाली–"आणखी कोण विचारतोस? आमची अक्का आहे ना!" त्याप्रमाणे सुहासिनीला वाड्यात सोडून त्या सर्वांच्याबरोबर राक्षस सरोवराच्या बाजूला निघाला.

सरोवराच्या काठी त्यांनी राक्षसाला मधोमध बसविले आणि चारीबाजूला बेटोळे करून नृत्य करू लागल्या. त्यांच्या नृत्यगानात राक्षस मग्न होऊन गेला. म्हणाला–"दररोज असे गाणे म्हणायला आणि नृत्य करायला काय हरकत आहे?"

दररोज तिघींपैकी एक राक्षसाऐवजी पाहाऱ्यासाठी वाड्यात जाऊन बसू लागली आणि राक्षस त्यांचे नृत्यगान पहायला येऊ लागला. चार दिवस असेच गमतीत गेल्यावर राक्षसाच्या मनात शंका राहली नाही. वाडा सोडून जायला तो भीत असे, परंतु त्याला थोडीदेखील भीती वाटत नाहीशी झाली. आतां तर तो स्वतःच बाहेर येऊन त्यांना बोलावून गायला व नाचायला सांगू लागला. ते ओळखून सुकेशिनीने आपला डाव टाकायला हीच संधी असल्याचे ठरविले.

आतांपर्यंत ठीकच होते. तिळी भावंडे दगडाच्या मूर्ती होऊन गेली होती त्यांच्यावर मंत्रवलेले पाणी टाकून त्यांना त्यांचे स्वस्वरूप येण्यासाठी काय व कसे करतां येईल, याचा ती विचार करू लागली. पाणी आणायचे म्हणजे कोठून तरी एखादे

भांडे किंवा पातेले आणावे तर राक्षसाची नजर चुकविणे कठीण. तरमग काय करायचे? पुन्हां ती विचारात पडली. परंतु सुकेशिनीसारख्या हुशार मुलीला हे काम काही तसं मोठं नव्हते म्हणा! तिला युक्ती सुचली.

दुसऱ्या दिवशी राक्षसाला बोलावून आणायला निघताना सुकेशिनीने आपल्या पदराचे टोक त्या मंत्रवलेल्या सरोवराच्या पाण्यात छान बुडवून घेतले. नंतर दुसरे टोक सुद्धां पाण्यात बुडवून घेतले.

अशा तऱ्हेने सर्व तयारी करून घेऊन सुकेशिनी राक्षसाकडे गेली. म्हणाली–"आजा पाहरा द्यायची पाळी माझी आहे. मी नसते वेळी माझ्या बहिणीचे नृत्य तुला कसं काय आवडले ते मला परत आल्यावर सांग, बरं का!"

"सांगतो हो!" असे म्हणत राक्षस एक क्षणभरही तेथे न थांबतां सरोवराकडे गेला. त्याला येताना पाहून सरोवरातल्या राजकन्या नृत्यगान करण्यात मग्न झाल्या.

राक्षस वाड्यातून निघून जातांच सुकेशिनी दगडाच्या मूर्ती झालेल्या तिळ्या भावंडांवर मंत्रवलेले पाणी शिंपडण्यासाठी धावली. तिने पाणी शिंपडले. दुसऱ्या क्षणाला त्यांना स्वस्वरूप लाभले. ते आश्चर्यचकित होऊन म्हणाले–"तू इकडे कशी काय आलीस? तो राक्षस कोठे गेला?"

तेव्हा सुकेशिनीने टाकलेला डाव व त्यात तिला मिळालेल्या यशाचे वर्णन थोडक्यात सांगितले व म्हणाली–"तो नृत्यगानात स्वतःला विसरून गेल्याचे पाहून त्याला कसे ठार करता येईल याचा विचार करता आला तर करा." तिने तिळ्या भावंडांना सुचविले.

"ते आतां शक्य होईलसे वाटत नाही. कारण भस्मे व मंत्रवलेले अंजन वगैरे आता आहे कोठे?" उदयन म्हणाला.

भस्माची गोष्ट सुकेशिनी स्वतःच विसरली होती. उदयनने त्या गोष्टीची आठवण करून देताच ती म्हणाली–"होय ते तर आहे. बरं मग आता असं करू या. तुम्हांला पुन्हां दगडाच्या मूर्ती करून जाते. उद्यां येतांना भस्म घेऊन येते."

ते ऐकून तिळ्या भावंडांना फार आनंद झाला. लगेच तिने भिजलेल्या पदराचे सरोवरातले पाणी त्यांच्या तोंडात पिळले. ते पुन्हां दगडाच्या मूर्ती होऊन गेले.

तेवढ्यात राक्षस तिकडे आला व म्हणाला–"तू काही म्हण, तू असलीस म्हणजे जी मजा वाटते ती नाही आली आज." तो सुकेशिनीला म्हणाला.

"खरंच का? की थट्टा करतो आहेस? तरमग मी नक्की येईन. मी आपल्या अक्कालाच इकडे पाहाऱ्याला पाठवीन." असे म्हणत सुकेशिनी सरोवराकडे निघून गेली.

त्यानंतर तिघी राजकन्यांनी भस्म आणायचे ठरविले आणि तिघींनी तो खड्डा खणून पाहिला तर तेथे ती डबी सापडली नाही. त्यांना काय करावे काही सुचेना. तेव्हां सुकेशिनी म्हणाली–"आपण अशा विचार करीत बसून राहलो तर काय उपयोग? आज वाड्यात पाहऱ्याला तूच जा. जे घडले ते त्या मुलांना सांग. त्यानंतर ते सांगतील तसे पुढे करू या." असे सांगुन तिने सुभाषिणीला पाठविले.

सुभाषिणी ते मंत्रजल घेऊन गेली. तिने तसाच पदर आणि साडीचें दुसरे टोक भिजवून घेतले होते. तिने वाड्यात जाऊन राक्षसाला बाहेर पाठवून दिले व पाहाऱ्याला म्हणून सांगून त्याच्या जागी बसली. तो निघून गेल्याबरोबर तिने दगडाच्या मूर्तींवर पदराचे पाणी पिळून शिंपडले. परंतु तिने मंत्रजल पिळण्या ऐवजी सरोवरातले पाणीच चुकून पिळले. म्हणून दगडाच्या मूर्तींना त्यांचे स्वस्वरूप लाभले नाही. "अरे रे! केवढी मोठी चूक केली मी?" म्हणत तिने आतां मंत्रजल पिळले. लगेच तिळी भावंडे स्वस्वरूपात आली.

तेव्हां सुभाषिणीने भस्म हरवल्याचे त्यांना सांगितले आणि मंत्रजला ऐवजी सरोवरातले पाणी चुकून प्रथम शिपडल्याचे सांगितले.

ते ऐकून उदयन म्हणाला–"याचा अर्थ असा की आपल्या सर्व प्रयत्नात विघ्नेच येत आहेत. नाहीतर पदोपदी असे अपशकुन कां घडत आहेत?" त्याच्या आवाजात थोडी निराशा होती.

मध्ये निशीथ म्हणाला–"यश न यायला काय झाले? देव आपली सत्वपरीक्षा घेत आहे, एवढेच. थोड्यासाठी आपण असे निराश होणे बरोबर नाही."

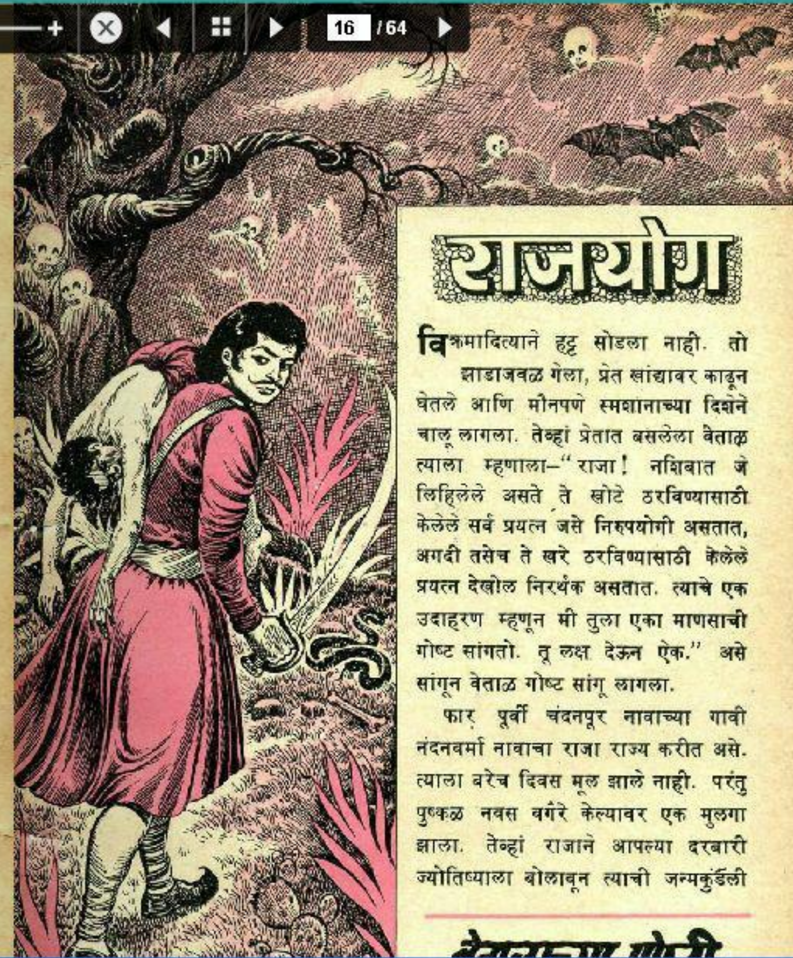
"बरं तर राक्षस पुन्हां वाड्यात पोचण्याच्या आत आपण स्वतःचा बचाव करून गेले पाहिजे, नाही...! असे तो म्हणत होता.

परंतु सुभाषिणी मध्येच म्हणाली–"मला एक युक्ती सुचते आहे. येथे ज्या इतर दगडाच्या मूर्ती आहेत. त्यातल्या तीन उचलून या जागी आणून ठेवाव्या. तो हत्तीसारखा देहाचा मोठा आहे. पण त्याची बुद्धी हत्तीसारखी सूक्ष्म नाही. नुसते बटाटे भरले आहेत डोक्यात त्याच्या. आपण मूर्ती बदलून ठेवल्या तर त्याला मुळीच कळणार नाही. तुम्ही तिथे त्या झाडीत जाऊन लपा. तो वाड्यात गेल्याबरोबर तुम्ही आम्ही आहो तिकडे या. त्यानंतर काय करायचे ते ठरवू."

सुभाषिणीने सांगितलेला उपाय बरा आहे म्हणतांच ते देखील चांगला आहे म्हणाले. उशीर कशाला आणखी असा विचार करून, तिळी भावंडे व सुभाषिणी चौघांनी मिळून दगडाच्या तीन मूर्ती आणून त्यांना राक्षसानें ठेवले होते, त्या जागी आणून ठेवल्या आणि बाहेर येऊन एका झुडपाआड बसले.

काही वेळाने राक्षसाने परत येऊन सुभाषिणीला परत जायला सांगितले. लगेच सुभाषिणी तिळी भावंडे होती तेथे गेली आणि त्यांच्याबरोबर सरोवरात निघून गेली.

राजयोग

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! नशिबात जे लिहिलेले असते ते खोटे ठरविण्यासाठी केलेले सर्व प्रयत्न जसे निरुपयोगी असतात, अगदी तसेच ते खरे ठरविण्यासाठी केलेले प्रयत्न देखील निरर्थक असतात. त्याचे एक उदाहरण म्हणून मी तुला एका माणसाची गोष्ट सांगतो. तू लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी चंदनपूर नावाच्या गावी नंदनवर्मा नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याला बरेच दिवस मूल झाले नाही. परंतु पुष्कळ नवस वगैरे केल्यावर एक मुलगा झाला. तेव्हां राजाने आपल्या दरबारी ज्योतिष्याला बोलावून त्याची जन्मकुंडली

तयार करून आणायला सांगितले. ज्योतिषी घरी गेला आणि त्याला त्याच वेळी मुलगा झाला असल्याचे कळले. तेव्हां त्याने आपल्या मुलाची जन्मकुंडलीसुद्धा तयार करायचे ठरवून पंचांग काढले आणि ग्रहनक्षत्र वगैरे पाहून दोन्ही जन्मकुंडल्या तयार केल्या. तेव्हां त्याला दोन्ही कुंडल्या पाहून आश्चर्य वाटले.

त्याच्या मुलाला वीस वर्षांनी राजयोग होता, तर युवराजाला त्याच वेळी दोन यमगंड होते. ज्योतिष्याने प्रथम दोन्ही कुंडल्यांचे फलित जसे आहे तसे राजाला सांगण्याचे ठरविले. परंतु थोडा विचार केल्यावर खरे सांगणे बरोबर नाही असे त्याला वाटले. कारण त्याच्या मुलाच्या कुंडलीतल्या राजयोगाचा आणि युवराजाच्या कुंडलीतल्या यमगंडाचा परस्पर काही तरी संबंध तर नाही ना, अशी एक शंका त्याच्या मनात आली. नंतर त्याला असेही वाटले की राजा ग्रहदोष दूर व्हावा म्हणून शांती वगैरे करील किंवा आधीच राज्याभिषेक करील.

असा विचार करून ज्योतिष्याने राजाला खोटे भविष्य सांगितले. आणि म्हणाला–"महाराज! युवराजांची कुंडली दिव्य आहे. परंतु विसावे वर्ष लागल्यावर त्यांचा राज्याभिषेक वगैरे करावा. त्यापूर्वी केल्यास अनेक अरिष्टे येण्याची शक्यता आहे."

युवराजाचे नांव आनंदवर्मा आणि ज्योतिष्याच्या मुलाचे नांव सुंदरसेन असे ठेवण्यात आले. दोघांचा विद्याभ्यास एकाच गुरूजवळ झाला. दोघे विद्याभ्यास संपवून सर्व विद्यांत प्रवीण झाले. दोघांना विसावे वर्ष लागले.

एके दिवशी ज्योतिष्याचा मुलगा सुंदरसेन आपल्या वडिलांना म्हणाला–"बाबा! मला जोतिष्यशास्त्रात चांगले पांडित्य संपादन करण्याची इच्छा आहे. म्हणून काही दिवस देशाटनास जावे म्हणतो."

बाप म्हणाला–"जायला हरकत नाही, परंतु सहा महिन्यात परत आले पाहिजे. ते शक्य नसेल तर जाऊच नकोस."

सुंदरसेनाने त्या गोष्टीस होकार दिला आणि देशाटनास निघाला.

सहा महिने लोटले तरी सुंदरसेन परतला नाही. ज्योतिष्याला काळजी वाटू लागली. आणखी पांच महिने लोटले. तरीदेखील सुंदरसेन परत आला नाही. युवराजांवर कोणत्याही प्रकारचे अरिष्ट आले नाही. याशिवाय आणखी दोन महिन्यांनी युवराजाचा राज्याभिषेक करण्याचे ठरले असल्याचे राजाने जाहीर केले.

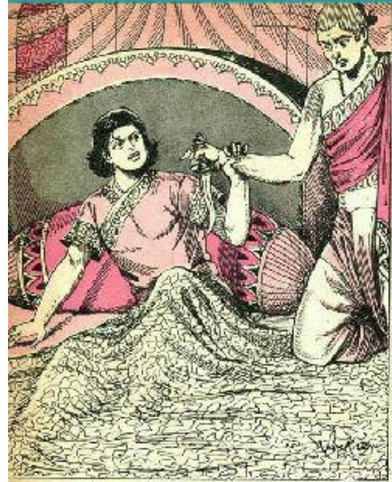
ज्योतिषी काळजीत पडला. आपले ज्योतिष्य खोटे होणे शक्य नाही अशी त्याची खात्री होती. आनंदवर्मा थोड्याच दिवसात मरणारच. त्याचे मरण टळणे शक्य नाही. त्याच बरोबर आपल्या मुलाचा राजयोगदेखील अटळ आहे.

आपले ज्योतिष्य खरे ठरावे यासाठी प्रयत्न करण्याचे ज्योतिष्याने मनाशी ठरविले. त्यासाठी त्याने मनात एक बेत ठरविला.

युवराज दररोज संध्याकाळी राजोद्यानात फिरायला जाई आणि तेथे एका झाडाखालच्या चौथऱ्यावर येऊन बसे. ही गोष्ट ज्योतिष्याला माहीत होती. म्हणून त्याने एक दगड एका दोरीला बांधून त्या झाडाच्या शेंड्याला युवराजाच्या ठीक नेमावर पडेल अशा तऱ्हेने पानांच्या आड

लपवून ठेवला. दोरीचे दुसरे टोक दूरच्या एका झाडाजवळ ठेवून स्वतः ज्योतिषी ते धरून बसला. युवराज आनंदवर्मा नित्यनियमाप्रमाणे त्या झाडाच्या चौथऱ्यावर येऊन बसला. ज्योतिष्याने युवराज बसल्याबरोबर दोरीचे दुसरे टोक सोडून दगड खाली सोडला. त्याच वेळी युवराज एक फळ तोडायला म्हणून पुढे गेला आणि त्याच्या पाठीमागे चौथऱ्यावर दगड पडला. युवराजाने मागे वळून पाहिले तेव्हा दगडाला दोरी बांधलेली दिसली. दोरीचे दुसरे टोक वर लोंबकळत होते. त्यावरून कोणीतरी आपला वध करण्यासाठी तो कट केला असल्याचा युवराजाला अर्थातच संशय

आला. परंतु युवराजाने त्या गोष्टीचा गवगवा केला नाही आणि गुपचुप राजवाड्यात परतला.

ज्योतिषीमात्र त्याचा प्रयत्न फुकट गेला म्हणून खूप हळहळला. त्याचे डोके फिरल्यासारखे झाले. त्याने मागचा पुढचा काही एक विचार केला नाही आणि एक सुरा घेऊन काळोख पडल्यावर राजवाड्यात शिरला. गंमत अशी की त्या दिवशी वाड्याची सर्व दारे उघडी होती आणि पाहरेकरी दाराढूर झोपले होते. म्हणून ज्योतिषी सरळ युवराजाच्या झोपण्याच्या खोलीत गेला आणि गाढ झोपलेल्या युवराजाच्या छातीत सुरा भोसकण्यासाठी सुरा उगारला. परंतु आश्चर्य म्हणजे युवराजाने ज्योतिष्याचा तो हात वरच्या वर घट्ट धरून ठेवला. सर्व पाहरेकरी आले व त्यांनी ज्योतिष्याला कैद केले.

युवराजाने ज्योतिष्याला विचारले की त्याच्या खुनाचा विचार त्यांच्या मनात कसा काय आला? तेव्हां ज्योतिष्याने सर्व गोष्टी सविस्तर सांगितल्या व म्हणाला– "माझा तो प्रयत्न हुकला. याबद्दल दैवालाच दोष देण्याशिवाय दुसरे काहीं करण्यासारखे नाही."

परंतु युवराज म्हणाला–"तुमचे ज्योतिष्य चुकले असे कां म्हणतां? तुमच्या मुलाला राजयोग आहे तर तो माझ्याच हक्काच्या गादीवर बसेल हे जे तुम्हांला वाटले ते चुकीचे होते. तो दुसऱ्या एखाद्या राज्याचा अधिपती झाला नसेल कशावरून? माझ्याविषयींचे तुमचे भविष्य खरे नाही का ठरले? माझ्यावर दोन गंडांतरे आलीं व त्यांतून मी वांचलो.

युवराजाने ज्योतिष्याच्या मुलाविषयी फक्त कल्पनेने म्हटले ते खरेच होते. ज्योतिष्याच्या मुलाने एका देशाच्या राजाला त्या देशाच्या बंडखोरांच्या हातून वांचविले होते. त्या राजाला मूलबाळ नव्हते. म्हणून त्या राजाने ज्योतिष्याच्या मुलालाच आपला वारस मानून त्याला आपल्या गादीवर बसविले. म्हणूनच एक वर्ष लोटले तरी तो आपल्या बापाला दिलेल्या वचनाप्रमाणे घरी परत येऊ शकला नव्हता.

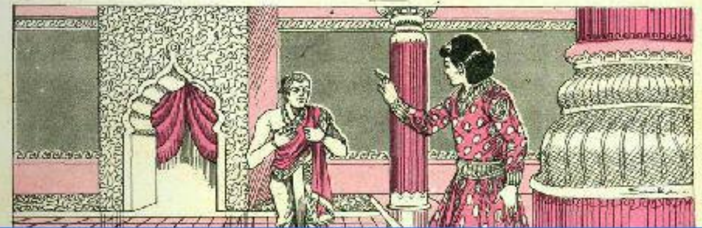
आनंदवर्माने ज्योतिष्याला कोणतीही शिक्षा वगैरे केली नाही व त्याला त्याच्या मुलाकडे न पाठवितां आपल्याच दरबारात ठेवून घेतले. परंतु ज्योतिषीच तोंड दाखवायला लाज वाटत असल्याने आपल्या मुलाकडे निघून गेला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा! त्याचा दोन वेळां वध करण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या ज्योतिष्याला आनंदवर्माने कां क्षमा केली? दैवात जे असते त्याला माणसाचा प्रयत्न हा सहायक होतो, असे म्हणतात. मग ज्योतिष्याचा प्रयत्न अयशस्वी कां झाला? त्याचे प्रयत्न अयशस्वी होऊन दैवात होते तेच घडले. तेव्हां मानव यत्न फुकट म्हणावयाचा का? या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"ज्योतिष्याचे भविष्य अमोघ आहे हे ओळखून आनंदवर्मा त्याला दरबारात रहायला आग्रह करीत होता. ज्योतिष्याच्या डोक्यात खुनाचे वेड शिरले होते एवढेच. त्याच्या मनात युवराजाविरुद्ध सुडाची भावना मुळीच नव्हती. त्यात त्याचा खुनाचा प्रयत्न अयशस्वी झाला. म्हणून आनंदवर्म्याने त्याला क्षमा केली. तो थोर मनाचा होता यात शंका नाही. ज्योतिष्याचा प्रयत्न अयशस्वी झाला असला तरी मानव प्रयत्न व्यर्थ म्हणता येणार नाही. कारण त्या प्रयत्नाचा परिणामच आनंदवर्म्याचा जीव वांचण्यात झाला आणि त्याच्या वरची दोन गंडांतरे टळली."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

मंत्र्याचे चातुर्य

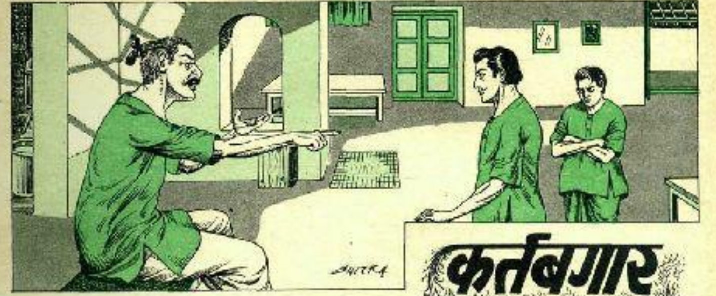
एका देशाचा राजा महामूर्ख होता. तो प्रजेच्या हिताचे काही काम करीत नसे. कारण त्याच्यात ती लायकीच नव्हती. परंतु राजाचा मंत्री फार हुशार होता.

एकदा राज्यात दुष्काळ पडला, तेव्हां प्रजा राजाकडे आपले गाऱ्हाणे घेऊन आली. प्रजेने राज्याची कोठारे खुली करण्यास राजाजवळ विनंती केली. प्रजा पैसे देऊन धान्य खरेदी करायला देखील तयार होती. मंत्र्याने देखील शिफारस केली. परंतु राजाचे हृदय द्रवले नाही.

राजा मंत्र्याला म्हणाला–"प्रजा कोठारे लुटील की काय ही शंका वाटत आहे. तेव्हां कोठारातले सर्व धान्य परदेशात पाठविण्याची व्यवस्था करावी."

मंत्र्याने सरकारी नोकरांकरवी कोठरातील सर्व धान्य समुद्र किनाऱ्यावर पाठविले. काही दिवसांनी त्याने राजाला कळविले की जहाजे बुडून सर्व धान्य समुद्रात बुडाले. ते ऐकून राजाने प्रजेला ते काढून न्यायला सांगायला सांगितले. तेव्हां मंत्र्याने धान्य प्रजेला वाटून टाकले.

कर्तबगार

एक गावी एक विधवा बाई होती. तिला दोन मुलगे होते. मुले लहानच होती आणि तिने अंथरूण धरले. तेव्हां बहिणीची चवकशी करायला तिचा भाऊ सोमेश्वर आला. बहिणीने भावाला मुलांना घेऊन जाऊन त्यांना मार्गाला लावायला सांगितले आणि कायमचे डोळे मिटले.

सोमेश्वर आपल्या दोघां भाच्यांना घेऊन घरी आला. त्याने त्यांना काही तरी उद्योगधंदा शिकवून मार्गाला लावायची खूप खटपट केली. परंतु मुलांत पुढे यायची लक्षणे दिसेनात. सोमेश्वर काळजीत पडला.

सोमेश्वरला मीनाक्षी नावाची एक सुंदर मुलगी होती. त्या मुलीशी लग्न व्हावे असे दोघां भावांना वाटले व त्यांनी ती गोष्ट मामाजवळ बोलून दाखविली.

सोमेश्वर त्यांना म्हणाला–"तुमच्या दोघांपैकी एकातही काही कर्तबगारी मला दिसली नाही. तुमच्यापैकी कोणालाही मुलगी देऊन मी तिचा गळा कापू म्हणता का? तशी तिच्या लग्नाची मला घाई देखील नाही. तुम्हांला दोघांना मी चार वर्षांचा अवधी देतो. तुम्ही काही कामधंदा करा. तुमच्यापैकी जो कोणी मला कर्तबगार दिसेल, त्याच्याशी मी मीनाक्षीचे लग्न करून देईन."

ते ऐकून दोघे भाऊ कर्तबगारी करून दाखविण्याच्या हेतूने घराबाहेर पडले आणि परगावी निघून गेले.

मोठा रामू अनेक गावे हिंडत शेवटी विद्यापूर नावाच्या गावी आला. तेथल्या देवळाजवळ आला तेव्हां देवाळात कोणाचे तरी पुराण प्रवचन चालू होते. एक ब्राह्मण एका उंच आसनावर बसून श्लोक वाचीत

होता आणि त्याचा चांगला अर्थ समजावून सांगत होता. त्याच्या चारी बाजूला लोक बसले होते आणि लक्ष देऊन त्याचे प्रवचन ऐकत होते. रामूसुद्धां इतरांबरोबर शेवट-पर्यंत पुराण ऐकत बसला

पुराणिक पुराण संपल्यावर निघाले तेव्हां रामू त्यांच्या पाठोपाठ त्यांच्या घरापर्यंत गेला आणि त्यांचे पाय धरून म्हणाला–"मला आपला शिष्य करून घ्या आणि विद्याध्ययनाला सवड द्या."

पुराणिक रामूला हात धरून उभा करीत म्हणाले–"तुला विद्याभ्यास करावयाचा असेल तर मला शिकवायला आनंदच

तेव्हांपासून रामूने गुरूजवळ बसून विद्याभ्यास सुरू केला. तो गुरूची सेवा करी आणि गुरू त्याला शिकवी. काही दिवसांनी विद्याभ्यास संपवून रामू राम-शास्त्री झाला.

तिकडे धाकटा भाऊ रंगा बरीच गावे फिरल्यानंतर रामपूरच्या धर्मशाळेत आला आणि तेथे चौथऱ्यावर येऊन बसला. त्याच वेळी कोणी मोठा माणूस धर्मशाळे-समोर येऊन उभा राहला. त्याला पाहतांच धर्मशाळेचा व्यवस्थापक व इतर नोकर-चाकर त्याची विचारपूस करायला पुढे धावले. त्यांनी त्याला नमस्कार केला, परंतु त्यांच्याकडे त्याने वळूनसुद्धा पाहिले नाही आणि ऐटीत पुढे निघून गेला.

रंगाला ते सर्व काही विचित्र वाटले. त्याने धर्मशाळेच्या व्यवस्थापकाला त्या माणसाविषयी विचारले.

व्यवस्थापक म्हणाला–"तो या गावचा सर्वात श्रीमंत सावकार आहे. वीस पिढ्या बसून खाऊ शकतील एवढे वैभव जमा करून ठेवले आहे त्याने, म्हणून गावकरी त्याच्याशी नम्रपणे त्याची मर्जी संभाळून बोलतात."

पैसे लोक कशाला जमवितात त्याचा अर्थ रंगाला कळला. त्याने विचार केला

कसे मिळवायचे हे त्याच्याकडून शिकून घ्यायचे.

असा विचार करून तो धावत धावत त्याच्या पाठोपाठ त्याच्या घरी गेला. तो त्या श्रीमंत सावकाराच्या नोकरांना भेटला आणि त्याच्या पदरी नोकरी देवविण्यास शिफारस करायला त्याने त्यांच्याजवळ विनंती केली. रंगाला त्या श्रीमंताच्या पदरी नोकरी मिळाली.

रंगा नोकरी करू लागला. थोड्याच दिवसात त्याला आढळून आले की तो एक कवडीदेखील सोडीत नाही. फार लोभी आहे. जवळ इतके पैसे असूनही त्याचा पैशाचा लोभ सुटला नाही. पैसे मिळविण्यासाठी तो वाटेल ते बरेवाईट काम करायला तयार होता. इतर नोकरां-कडून त्याला हे सर्व कळले.

सोमेश्वराने जो अवधी दिला होता तो संपत आला. परंतु रंगा तसे काही मिळवू शकला नाही. त्याला काही काम-धंदासुद्धा आला नाही. एके दिवशी त्या श्रीमंताच्या घरचे सर्व लोक व नोकरचाकर ढाराढूर झोपलेले होते. त्या वेळी कसला तरी आवाज ऐकून रंगा जागा झाला. वेळेला काम येईल, असा विचार करून त्याने एक मोठे दांडके घेतले आणि आवाज आला, त्या बाजूला मांजराच्या पावलाने गेला.

दोघे चोर भिंतीला भोक पाडून आत शिरले होते. त्यांनी बरेचसे काही जमा

केले होते आणि ते घेऊन पळून जाण्याच्या तयारीत होते. रंगाला व त्याच्या हातातले दांडके पाहून ते घाबरून गेले. रंगाने त्यांच्या टाळक्यात दांडके मारण्यासाठी उगारले मात्र एक चोर थरथर कापत म्हणाला–"तू आम्हांला मारू नकोस. चोरीच्या मालाचा अर्धा वांटा तू घे. आमचा जीव घेऊन तुला काय मिळणार?"

रंगा नरमला. थोडा वेळ काय करावे, त्याला सुचेना. चोरीच्या मालातला अर्धा वांटा घेणे पाप आहे असे त्याला वाटले. परंतु पुन्हां त्याच्या मनात विचार आला, हे पैसे मिळवायला त्याच्या मालकाने काय थोडे का पाप केले आहे. म्हणून त्याने अर्धा वांटा घ्यायचे मान्य केले. चोरांनी अर्धा वांटा त्याला दिला आणि ते पसार झाले. रंगाने आपला वांटा लपवून ठेवला.

दुसऱ्या दिवशी मालकाने आपल्या सर्व नोकरांना खूप शिव्या दिल्या. चोरांचा पुष्कळ शोध केला, परंतु काही फायदा झाला नाही.

काही दिवसांनी रंगा नोकरी सोडून आपल्या गावी चोरलेले धन घेऊन आला. त्याच वेळी रामूसुद्धा परतला.

दोघात झालेला बदल पाहून सोमेश्वर खूष झाला. रामू एक ग्रंथ काढून त्यातला एक श्लोक वाचून त्यांचा अर्थ सांगू लागला. विशेष अर्थदेखील समजावून सांगू लागला. भाच्याचे पांडित्य पाहून सोमेश्वर खूष झाला.

रंगाने आपल्या कर्तबगारीचे वर्णन करून सोन्याच्या नाण्यांची पिशवी ओतली. ते पैसे पाहून सोमेश्वरचे डोळे दिपले. त्याने पूर्वी कधी इतके पैसे पाहिले नव्हते. म्हणुन त्याने आनंदाने आपल्या मुलीचे रंगाशी लग्न करून दिले.

रामू स्वतःशीच हसला आणि त्याने स्वखुषीने आपल्या धाकट्या भावाचे लग्न करून दिले आणि त्याच्या विद्येचा जेथे आदर होणे शक्य होते, ती जागा शोधीत निघून गेला.

फुकट सल्ला

नारूला त्याच्या वाडवडिलांपासून चालून आलेले, काय ते एक झोपडे होते. त्याला लागून एक मोठे परडे देखील होते. परड्यात त्याने केळीची रोपे लावली होती. केळीची झाडे वाढून लोंगर लोंबू लागले म्हणजे पाहणाराच्या मनाला आल्हाद होई.

एके दिवशी नारू आपल्या बागेत झाडांना पाणी लावीत असतां जमीन-दाराची जुनी घोड्याची गाडी त्याच्या बागेसमोर येऊन उभी राहली. नारू चकितच झाला. गाडीतून जमीनदाराचे कुटुंब उतरले आणि जमीनदारणीने नारूला हाक मारली.

नारू हात धुवून ते पुशीत पुढे आला. जमीनदारणीने त्याचे नाव विचारून घेऊन त्याला विचारले–"काय रे नारू! तुला ही झोपडी आणि हे परडे कशाला, तुझ्या झोपडी बरोबर हे परडे विकतोस का आम्हांला?"

नारूला आश्चर्य वाटले. तो काही बोलला नाही. जमीनदाराच्या कुटुंबाला आपल्या या झोपड्याची व परड्याची गरज कां पडावी? त्याला कळेना.

"तू पैशाबद्दल फिकीर करू नकोस. पांचशे रुपये देते!" ती म्हणाली.

नारूला स्वतःच्या कानावरच विश्वास होईना. त्याच्या त्या खोपटाला कोणी दोनशे रुपयेसुद्धा दिले नसते. परंतु तिने पांचशे देऊ केलेले पाहून त्याला काय उत्तर द्यावे, सुचेना.

तो काही बोलत नाही हे पाहून कदाचित तेवढी रक्कम त्याला पुरत नसेल असा विचार करून जमीनदारीण म्हणाली–"बरं मी साडे सातशे देते. परंतु नकार देऊ नकोस."

नारूला ते ऐकून भोवळ आल्यासारखे झाले. साडे सातशे रुपये! ते घेऊन पाहिजे तो व्यापार करतां येईल, त्याला वाटले.

तरी तोंडाने तो होकार देत नाहीसे पाहून व त्याला पैशाचा मोह झाला असावा असे समजून जमीनदारीण थोड्याशा रागात म्हणाली–"हे बघ! अगदी शेवटची किंमत म्हणून सांगते, एक हजार देते. तू आपले झोपडे देतोस की नाही ते बोल!"

नारू होकारार्थी मान हलवीत म्हणाला–"संध्याकाळपर्यंत आम्ही झोपडे रिकामे करतो. तुम्ही संध्याकाळी येऊन झोपडे ताब्यात घ्या."

"संध्याकाळी पैसे पाठविते एका माणसाबरोबर!" असे सांगून जमीनदारीण खूष झाल्यासारखी गाडीत बसून निघून गेली.

ती निघून गेल्यावर नारू आपल्या बायकोला आनंदाने गुदगुल्या झाल्यासारखा म्हणाला–"आपले नशीब उघडलं!"

जमीनदाराची गाडी झोपडीसमोर येऊन उभी राहली तेव्हांपासून शेजारपाजारचे लोक गंमत पहायला जमले होते. त्यांनी सर्व बोलणे ऐकले होते. ते नारूला आश्चर्याने विचारू लागले–"म्हणजे तू खरेच का झोपडे विकलेस नारू?"

"एक हजार रुपये, आल्यावर देऊ नको तर काय करू?" नारूने त्यांना विचारले.

"अरे अकलेच्या कांद्या! तुझ्या या भिकार खोपटाची किंमत एक हजार रुपये द्यायला जमीनदारीण कां तयार झाली, कळलं का तुला? काही तरी फायद्याची गोष्ट असल्याशिवाय ती बाई तुला हजार रुपये देईल असे वाटलं होय तुला? बाबा! तुझ्या परड्यातल्या केळ्यांवर तिची नजर आहे. काय वाटेल ते झाले तरी तू ही झोपडी सोडू नकोस. तुझ्या हिताचे म्हणून सांगतो आहो. तुला आज एक हजार दिसत आहेत. परंतु तुझ्या या झोपडीत व बागेत सोन्याचा साठा पुरलेला आहे. तो तिला दिसतो आहे! कित्येक दिवसांपासून आम्ही सुद्धा ते ऐकतो आहो" सर्वांनी हा सल्ला नारूला दिला आणि तेथून निघून गेले.

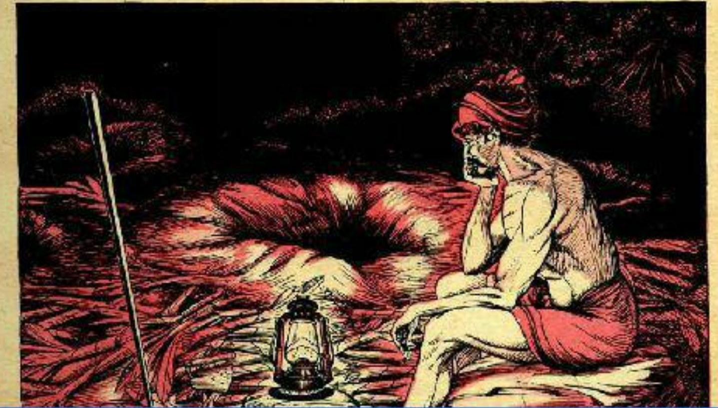
तो सल्ला नारूला पटला. त्याची बायकोसुद्धा म्हणाली–"ते म्हणाले ते बरोबर आहे. उद्या मुलीचे लग्न आहे, या खोपटातच कन्यादानाचे पुण्य मिळालं पाहिजे."

संध्याकाळी जमीनदाराचा नोकर पैसे घेऊन आला तेव्हां दोघां नवराबायकोंनी झोपडे विकण्याचा विचार त्यांनी सोडला असल्याचे सांगितल्यावर नोकर आश्चर्य करीत परत गेला.

त्या दिवशी रात्री कंदील लावून दोघां नवराबायकोंनी सारी केळ्याची बाग खणून काढली. झोपडीची जमीनसुद्धा खणून पाहिली. परंतु पुरून ठेवलेला धनाचा किंवा सोन्याचा सांठा कोठे सापडला नाही. त्यांनी सर्व छप्पर चाळून पाहिले, परंतु काही सांपडले नाही.

उजाडल्यावर नारू आपल्या बागेकडे व झोपड्याकडे पाहून रडू लागला की सोन्या-चांदीच्या आशेने सोन्याच्या किंमतीने जाणाऱ्या झोपड्याला मी स्वतःच्या हाताने माती मोलाचे केले.

"त्यात अजून काय गेले हो? उद्या सकाळी त्या जमीनदारणीला जाऊन भेटा आणि सांगा की मी झोपडे आणि परडे

एक हजाराला द्यायला तयार आहे !" बायको म्हणाली.

नारू जमीनदाराच्या घरी जाऊन जमीनदारणीला म्हणाला—"स्वतःची अक्कल न वापरतां मी इतरांच्या डोक्याने चाललो आणि झोपडें विकायचे नाही म्हणालो. आतां विकावे, म्हणतो आहे. तुम्हांला

गोष्टीला त्यांनी नकार दिला आणि ती वडिलार्जित संपत्ती असल्याचे सांगून ती ते विकायला तयार नसल्याचे सांगितले. त्याला उदाहरण म्हणून त्यांनी नारूचे वडिलार्जित झोंपडें मला दाखविले होते." ती म्हणाली.

दोघांनी एकेक हजाराची पैज लावली होती व ती हारल्याचे मुद्दां जमीनदारणीने

चंद्रद्वीपावरचा व्यापारी

चंद्रद्वीपावर राहणारा चंद्रसौदागर नावाचा एक प्रसिद्ध व्यापारी ढाक्याची मलमल, मुर्शिदाबादचे हस्तिदंती सामान, कांशाच्या वस्तू, उंची चंदनी लाकूड वगैरे माल तीन गलबतात भरून घेऊन सातशे खलाशांबरोबर जावा द्वीपाच्या प्रवासाला निघाला.

काही दिवस प्रवास सुखाचा झाला. तिसऱ्या आठवड्यात एका सामुद्रधुनीजवळ काही विचित्र विचित्र गोष्टी यात्रेकरूंच्या नजरेस आल्या. विवेकी व शहाणा चंद्रसौदागर ते सर्व पाहून काही बोलला नाही. परंतु किती झाले तरी मानव स्वभावच. एका दृश्यावर त्याची नजर खिळलीच. त्याला पाण्यावर एक पांढरा हत्ती नाचत असलेला दिसला. त्या हत्तीचे दात सोन्याचे होते. त्याने खलाश्यांना हाकारले आणि काय वाटेल ते करून त्या हत्तीला धरायला सांगितले.

त्याच्या गलबतांनी त्या हत्तीला चारी बाजूनी घेरले. परंतु तो हत्ती कसा तरी निसटून जाई आणि दूर जाऊन पुन्हां पाण्यावर नाचू लागे. पुन्हां सौदागराची गलबते जवळ जाऊन त्याला धरण्याचा प्रयत्न करू लागली. पुन्हा तो हत्ती निसटला आणि दूर जाऊन पुन्हा नाचत असलेला दिसला. परंतु या प्रयत्नात गलबते आपली वाट चुकून खोल समुद्रात जाऊन पोचली. दुर्दैवाने त्याच वेळी सूर्यास्त झाला आणि तेवढ्यात एक मोठे वादळ आले आणि गलबताना ओढून घेऊन गेले. थोड्यावेळाने सर्व गलबते एका खडकावर आदळली आणि फुटून त्यांचे तुकडे तुकडे झाले. माल व यात्री सर्व पाण्यात बुडाले.

गलबताच्या पाण्यावर तरंगणाऱ्या फळ्या धरून चंद्रसौदागर व सहा नाविक तरंगत

स्वतःचा जीव वांचवून दोन दिवसांनी एका अपरिचित डोंगराळ किनाऱ्याला येऊन लागले. भुकेने व तहानेने त्यांचा जीव कासावीस झाला होता. त्यांनी वाऱ्याने खाली पडलेले नारळ आपटून फोडले व आपली तहानभूक अल्प का होईना, भागविली.

ते सात जण ज्या बेटावर पोचले होते ते द्वीप समुद्राच्या पातळीपासून बरेच उंचीवर होते. त्यावर झाडी भरगच्च होती आणि आकाशाला शिवणारे उंच वृक्ष होते. त्यांच्यावर चढणे तर अशक्यच होते. त्यांनी खूप हिंडून पाहिले तेव्हां त्यांना पश्चिमेकडील भागात एक बिळासारखे दिसले. ती एका गुहा होती आणि गुहेच्या तोंडावर पाहरेकरी उभे होते.

त्या अनोळखी सात जणांना पाहतांच पाहारेकऱ्यांनी कैद केले आणि गुहेत शिरून बोगद्यासारख्या वाटेने आपल्या राजधानीच्या गावात घेऊन गेले. त्यांची भाषा चंद्रसौदागराला कळत नव्हती. चंद्रसौदागर व त्याचे साथी नाविक गावातल्या रस्त्याने चालत असतां चकित होऊन पहात होते, त्या राजधानीतली संपत्ती आणि वैभव पाहून चंद्रसौदागराचे व त्याच्या साथीदारांचे डोळे दिपून गेले. संध्याकाळच्या सुमारास पाहारेकऱ्यांनी आपल्या कैद्यांना तुरुंगात टाकले.

दुसऱ्या दिवशी पाहरेकऱ्यांनी आपल्या राजासमोर आपल्या कैद्यांना उभे केले. चंद्रसौदागर आणि त्याच्या साथी खलाशांनी वांकून राजाला नमस्कार केला. ते पाहून राजा खूष झाला.

राजाने त्यांना आपल्याभाषेत विचारले–
"तुम्हांला काय पाहिजे."

चंद्रसौदागर आपल्या भाषेत उत्तरला–
"आपण काय म्हणालात ते आम्हांला कळले नाही."

त्यांना परस्परांची भाषा येत नव्हती. आतां राजाने मुक्यांसारखे खुणेने बोलायला सुरवात केली. चंद्रसौदागराने खुणेनेच त्या प्रश्नांची उत्तरे दिली. त्याने खुणेने राजाला सांगितले की तो व त्याचे साथी समुद्रात अपघातात सापडले आणि कसाबसा जीव वांचवून त्यांच्या द्वीपात आले. सुदैवाने ते सर्व राजाला कळले.

राजाने एक ग्लास व पाण्याचे भांडे मागविले आणि पेला तंतोतंत भरेल एवढे त्यात पाणी ओतले. नंतर त्याने त्या नव्या सात जणांच्या अंगठ्या घेऊन त्या पाण्यात टाकविल्या. पेल्याबाहेर पाण्याचे ओघळ वाहू लागले. राजाला खुणेने असे सांगावयाचे होते की पेल्यातल्या पाण्यासारखे राजधानीत लोक भरले आहेत आणि जास्त लोक आले तर राजधानीत इतकी गर्दी होईल की अशांतता पसरेल.

ते पाहून चंद्रसौदागर व त्याचे साथी थोडे हताश झाले. परंतु त्यांची कीव येऊन राजाने त्यांना गावात फक्त दोनच दिवस राहायला परवानगी दिली.

एक खलाशी चंद्रसौदागरला म्हणाला–
"आपण एक नवे जहाज तयार करून स्वदेशी जाईपर्यंत याच द्वीपात रहायला काही मार्ग निघतो का पाहूं!"

"मी तोच विचार करतो आहे." असे सांगून चंद्रसौदागर त्याच्या साथी मित्रांना बरोबर घेऊन राजधानी पहायला निघाला. ते फिरत फिरत बाजारातल्या एका दुकानासमोर उभे राहले. त्या दुकानात घरात लागणाऱ्या सर्व वस्तू मिळत होत्या. त्या वस्तू पाहून चंद्रसौदागरला एक गोष्ट सुचली.

त्याने लगेच आपल्या हातातल्या तीन अंगठ्यापैकी एक अंगठी गहाण ठेवून एक लांब नळी असलेले लहानसे फनेल आणि एक काचेचा पेला विकत घेतला.

त्याच्या साथी मित्रांनी विचारले–
"कशाला हो?"

"तुम्ही पहात रहा गंमत!" चंद्रसौदागर म्हणाला.

तो आपल्या साथीमित्रांबरोबर दरबारात गेला. त्याच्या हातात फक्त तो कांचेचा

पेला होता. फनेल खिशात लपवून ठेवलेले होते. त्याने राजाला नमस्कार करून शेजारच्या खोलीत काही वेळ जायला परवानगी मागितली. राजाने अनुज्ञा दिल्यावर तो आपल्या मित्रांबरोबर एका भांड्यात पाणी घेऊन आत गेला. काही वेळ आत राहून तो बाहेर आला आणि त्याने महाराजांना आत बोलाविले.

राजा आत आल्यावर चंद्रसौदागरने आपली एक अंगठी आणि आपल्या सहा मित्रांच्या अंगठ्या एकूण सात अंगठ्या एकेक करून काठापर्यंत पाण्याने भरलेल्या त्या पेल्यात सोडल्या. एक थेंबभरसुद्धा पाणी बाहेर सांडले नाही. पेलाभर पाण्याने सातही अंगठ्यांना आत रहायला जागा दिली.

राजाने सौदागराच्या कौशल्याचे कौतुक केल्यासारखे स्मित करीत त्याची पाठ थोपटली. नंतर राजाने आपली एक अंगठी काढून सौदागराला बक्षीस देत मंत्र्याला काही तरी कानात सांगितले. मंत्र्याने खुणेने व हावभाव करून आमच्या राजधानीत पाहिजे तितके दिवस रहायला महाराजांनी सर्वांना परवानगी दिली असल्याचे सांगितले.

चंद्रसौदागरला थोडीशी जादू येत होती त्याचा उपयोग त्याला व त्याच्या मित्रांना झाला.

त्याने खोलीत काय केले? त्याने पेल्याचा काठ फडक्याने चांगला पुसला. काठावर पाणी किंवा दुसरे काही राहू दिले नाही. नंतर त्याने त्या फनेलात पाणी ओतून हळूहळू नळी द्वारे पेल्यात सोडले. तेव्हा त्याने काठाला थेंबभर देखील पाणी लागणार नाही याची काळजी बाळगली. त्याच्या जादूतली तीच मुख्य बाब होती. पेल्याच्या काठाला थोडा जरी ओलेपणा राहाला असता तर पाण्याचे ओघळ पेल्याबाहेर आले असते. त्याच प्रमाणे पेल्यात अंगठ्या सोडताना पाणी हलू दिले नाही आणि पेल्याचा काठ भिजू दिला नाही.

१६१. प्राचीन स्मशानाचे अवशेष

क्रिमिया द्वीपकल्पाच्या ईशान्येकडील प्रदेशात गेल्या वर्षी (१९७४) एक प्राचीन स्मशान आढळून आले आहे. त्याला नर्गीचिन्सकी टेकडी म्हणतात. या जागी कांशाचा आरसा, चांदीची भांडी, सोन्याचे गोठ, सांखळी वगैरे वस्तू मिळाल्या आहेत. या दोन हजार वर्षापूर्वी नर्मातिया ग्रीस कारागिरांनी केलेल्या आहेत. ही सर्व रत्नजडित आभूषणे कोणत्यातरी नर्मातिया राणीची असावीत असे अनुमान आहे. या चित्रात दागिन्यातले कौशल्य चांगले दिसून येईल.

दोन मित्र

फार पूर्वी अजीकर्त्ता नावाच्या एका मुनीजवळ दोन शिष्य होते. त्यांपैकी शुनश्शेप हा अत्यंत क्रोधी होता. त्याचे त्याचा सहाध्यायी रोहित याच्याशी या ना त्या कारणावरून सदा न कदा भांडण होई. म्हणून रोहित त्याच्यापासून थोडा दूरच राही. अजीकर्ता मुनींना आश्चर्य वाटले की त्यांचे दोन्ही शिष्य परस्पर मैत्रीने नेहमी रहात, ते परस्परांपासून दूर राहू लागले. त्यांना या गोष्टीचे फारच आश्चर्य वाटले. म्हणून त्यांनी एक दिवस रोहितला बोलावून विचारले–"काय रे, तुम्ही दोघं परस्परांशी ओळख नसल्यासारखे दूर दूर कां राहता? तू एका वर्षाने मोठा आहेस म्हणून मी तुलाच विचारले.

रोहित म्हणाला–"काही नाही, त्याला राग फार येतो. दोघे मिळूनमिसळून राहात होतो, परंतु लहानसहान गोष्टीवरून भांडणे व्हायला लागली. त्याचा राग संसर्ग दोषाने आपल्याला सुद्धा कदाचित येईल म्हणून मीच दूर राहू लागलो."

"त्याच्यावर तुझ्या मनात प्रेम आहे एवढे त्याला कळले की पुरे! संसर्गदोषाची तुला जशी भीती आहे तसा तुझा शांत स्वभाव संसर्गाने त्याला मिळणार नाही कशावरून? त्याचे उदाहरण म्हणून मी एक गोष्ट सांगतो. ऐक." असे सांगून अजीकर्त्तामुनी गोष्ट सांगू लागले.

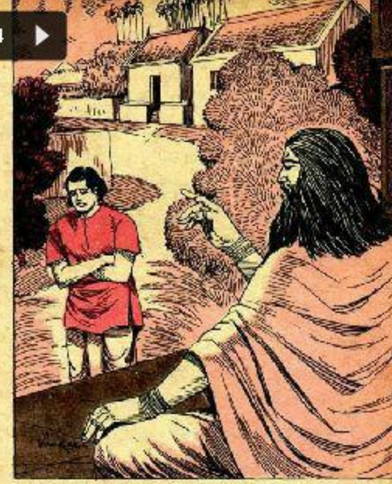
एका गावी रमानंद व सीमानंद नावाचे दोन शेतकरी मित्र रहात होते. दोघे परस्परांना व गावातल्या लोकांना सहाय्य करीत. गावकरी त्यांना जुळे मित्र म्हणून ओळखत.

पुढे एका क्षुल्लक कारणावरून दोघां मित्रांच्या मनात भेद उत्पन्न झाला आणि हळू हळू दोघांचे परस्परांशी वैर वाढत गेले. त्यामुळे दोघांचे थोडे फार नुकसानसुद्धा झाले. त्यांनी गावकऱ्यांना पूर्वीसारखी मदत करण्याचे सोडून दिले. मित्रता असली की कोणी तिऱ्हाईत ती वाढविण्याच्या भानगडीत पडत नाही. परंतु वैर असेल तर ते वाढविणारे पुष्कळ विघ्नसंतोषी निघतात. गावातल्या विघ्नसंतोषी लोकांनी त्यांचे परस्परांविरुद्ध कान भरायला सुरवात केली. म्हणून परस्परांमध्ये सख्य स्थापित होण्याची शक्यता राहिली नाही.

अशा परिस्थितीत गुरुनाथ नावाच्या एका वडीलधाऱ्या गृहस्थांनी दोघां मित्रांत पुन्हा मैत्री स्थापन करण्यासाठी एक उपाय योजला.

गावात सर्वत्र अशी बातमी पसरली की, गावाबाहेरच्या एका पारावर एक योगी आला आहे. तो सर्वांच्या मनातले व्याधी दूर करतो. शारीरिक रोगसुद्धा दूर करतो. कित्येकांनी त्याच्या दर्शनास जाऊन आपल्या मनातल्या गोष्टी सांगितल्या व त्या योग्याने योगबलाने व इतर रीतीने त्यांचे मानसिक अगर शारीरिक रोग बरे केले.

रमानंद देखील त्या योग्याच्या दर्शनाला गेला. योगी त्याला म्हणाला–"मला तुझ्यात एक विशेष गुण दिसतो आहे. तू कोणाला प्रेमाने भेटलास व आलिंगन केलेस तर तो मनुष्य खूप श्रीमंत होईल. त्याच्यामुळे

तुलासुद्धा मोठा फायदा होईल. परंतु तू ज्याला आलिंगन करणार तो मनुष्य तुझं बरे व्हावे हा विचार सदा मनात बाळग-णारा असला पाहिजे. तेव्हां आलिंगन करताना तो विचार तुझ्या मनात असला पाहिजे."

नंतर रमानंद कोणाला बरे आपण जवळचा समजून आलिंगन करावे याविषयी विचार करू लागला. त्याला तशी कोणी व्यक्ति दिसली नाही. सीमानंदाशी वैर असले तरी तोच एकटा आपला खरा हितैषी आहे, हे त्याला वाटले.

मध्यंतरी सीमानंददेखील त्या योग्याला भेटायला गेला. योगी त्याला म्हणाला–

"तुला कोणी मैत्रीभावाने आलिंगन केले तर तुझे सर्व मानसिक व शारीरिक कष्ट दूर होतील आणि तू श्रीमंत होशील, परंतु तू स्वतः होऊन कोणाला आलिंगन केलेस तर तो तुझ्या डोळ्यादेखत मरण पावेल."

आपल्याला मैत्री भावाने कोण आलिंगन करतो यागोष्टीचा विचार करीत सीमानंद आणि रमानंद आलिंगन करण्या लायक कोण व्यक्ती आहे याचा विचार करीत गावभर भटकले. म्हणून दोघांच्या अनपेक्षितपणे दोनतीनदां भेटी झाल्या.

सीमानंद बरीच वाट पाहील्यावर विचार करू लागला हा रमानंद मेल्याशिवाय मला स्वतः होऊन आलिंगन करणारी कोणी व्यक्ती भेटेल की नाही शंकाच वाटते आहे. असा विचार करून त्याने रमानंदाला आलिंगन केले. आपल्याला सांगितले तसेच सीमानंदाला सुद्धा योग्याने सांगितले असावे, असा विचार करून रमानंद सीमानंदाला त्याचे बरे व्हावे या विचाराने मैत्रीभावाने भेटला.

नंतर दोघे परस्परांशी बोलले तेव्हा योग्याने दोघांना निरनिराळ्या तऱ्हेने सांगितले असल्याचे कळले. म्हणून दोघे योग्याला भेटायला गेले.

सीमानंद योग्याला म्हणाला–"मी दुर्बुद्धीने रमानंदाला मरण यावे या विचाराने त्याला भेटलो. परंतु आतां वाटते की तुम्ही त्याला काही तरी करून वांचवावे."

"भिण्याचे कारण नाही. तू पहिल्यासारखा त्याच्याशी प्रेमाने वागलास तर त्याच्यावर कोणतेही संकट किंवा गंडांतर येणार नाही. दोघांमध्ये पुन्हां सख्य व्हावे म्हणून मी ही युक्ती केली होती." असे सांगून गुरुनाथाने आपला योग्याचा वेष काढून फेकून दिला.

त्यानंतर रमानंद आणि सीमानंद दोघांमध्ये पुन्हा पहिल्यासारखी मैत्री व सख्य स्थापन झाले.

ती गोष्ट ऐकून रोहित म्हणाला– "आजपासून मी शुनश्शेपूशी पूर्वीसारखाच प्रेमाने वागेन."

रत्नहार

सुंदरपूर नांवाच्या राज्याचा माधव नांवाचा एक अधिपती होता. तो हुशार व प्रजावत्सल राजा होता. त्याला दोन राण्या होत्या. एकदा त्याच्या दरबारात एक परदेशी जव्हेरी रत्नहार विकायला घेऊन आला. माधवने त्याच्या जवळचा एक अत्यंत सुंदर व मूल्यवान रत्नहार विकत घेतला आणि तो आपल्या मोठ्या राणीला प्रेमाची भेट म्हणून दिला. त्यामुळे धाकटी राणी सवतीमत्सराने आतल्या आत जळफळत राहिली. त्या रत्नहाराची बातमी जवळपासच्या राज्यात पसरली.

माधवाच्या पदरी त्रिनाथ नावाचा एक मंत्री होता. त्याला एकुलती एक मुलगी होती. परंतु ती मुकी असल्याने तिचे लग्न होऊ शकले नाही. ते मंत्र्याच्या आयुष्यभराचे एक दुःख होते.

एकदां शेजारच्या राज्याचा मंत्री अचानकपणे लव्याजम्यासह त्रिनाथाच्या घरी आला आणि एकांतात त्रिनाथाला भेटून म्हणाला–"मी एका अटीवर तुमच्या मुलीला आपली सून करून घ्यायला तयार आहे. तुम्ही आपल्या मोठ्या राणीसरकारांचा नवीन रत्नहार मिळवून आम्हाला दिला पाहिजे."

त्रिनाथाला ते काही कळेना, चकित होऊन विचारू लागला "काय म्हणतां? राणी सरकारांचा हार मला कसा काय मिळणार?"

तो म्हणाला–"ते सर्व मला काही कळत नाही. तो रत्नहार मिळाल्याशिवाय हे लग्न होणार नाही."

त्रिनाथ हा एक स्वामिभक्त मंत्री होता. तो रात्री आपल्या बायकोला म्हणाला– "तो मंत्री फक्त त्या रत्नहारासाठी आपल्या मुलीला सून करून घ्यायला तयार

आहे. आपल्या मुलीचे लग्न झाले नाही तरी चालेल, परंतु मी राजद्रोह कदापि करणार नाही."

त्रिनाथ आपल्या बायकोशी हे सर्व बोलत असतां वेष पालटून फिरत असलेल्या राजाने बाहेरून ते ऐकले. राजाने विचार केला, काय वाटेल ते झाले तरी अशा स्वामिभक्त मंत्र्याच्या मुलीचा विवाह झालाच पाहिजे. असा विचार करून तो मंत्र्याच्या घरात शिरला.

मंत्र्याने राजाला न ओळखून विचारले– "कोण रे तू?"

"खरे सांगायचे झाले तर मी एक चोर आहे. मी चोरी करायला तुमच्या घरात शिरलो होतो. परंतु तुमचे संभाषण ऐकून मला एवढे कळले की तुम्ही दोघं आपल्या मुलीच्या लग्नाची काळजी करीत आहां. तुम्ही हे स्थळ हातचे जाऊ देऊ नका. मी काही तरी करून राणीचा तो हार आणून तुम्हांला देतो." चोराच्या वेषातला राजा म्हणाला.

"नाही. नको मला तो हार. मला त्याची मुळीच गरज नाही." मंत्री म्हणाला.

"तुम्ही घाईगर्दीत असा अविचार करून मुलीच्या आयुष्याचे मातेरे करू नका. चोरी मी करणार, तुम्ही नाही आणि ती मी तुमच्या हितासाठी करणार आहे, स्वार्थासाठी नाही." राजा म्हणाला.

त्रिनाथची बायको नवऱ्याला म्हणाली– "काय हरकत आहे हो तुम्हांला? मुलीचे लग्न झाल्यावर आपण स्वतःच जाऊन महाराजांना सर्व सांगू आणि जो दंड भोगावा लागेल तो भोगू!"

मोठ्या कष्टाने त्रिनाथ कबूल झाला.

दुसऱ्या दिवशी राजाने एक हुशार सोनाराला बोलाविले आणि एका गुप्त जागी त्याला बसवून एका आठवड्याच्या आत त्या रत्नहारासारखा नकली हार तयार करविला. त्याला चांगले पारितोषिक देऊन निरोप दिला. त्यानंतर वेष पालटून राजा तो नकली हार मंत्र्याला देत म्हणाला–"आतां तुम्ही मुलीचे लग्न आनंदाने करून टाका."

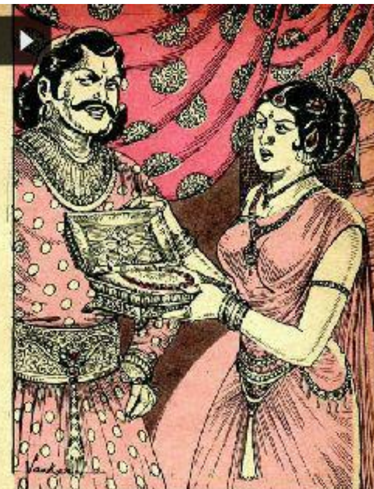
मंत्र्याच्या मुलीचे लग्न निर्विघ्नपणे पार पडले. राजाने स्वतः लग्नप्रसंगी हजर राहून वधुवरास वस्त्र व आभूषणे अहेराखातर दिली आणि आनंदाने आपल्या घरी परतला.

त्यानंतर राणीने राजाला आपला खरा हार दाखवीत विचारले–"महाराज! या हारात पूर्वीसारखी चमक राहिली नाही."

राजाने त्या रत्नहाराची पारख करविली व राजाला तो हार नकली हिऱ्यांचा असल्याचे कळले. राजाला संशय आला की आपण नकली समजून खरा हार तर मंत्र्याला नाही दिला? तेव्हां राजा चोराचा वेष करून व आपल्या शिपायांना सुद्धा चोराचा वेष करायला सांगून शेजारच्या राज्याच्या मंत्र्याच्या घरात शिरला.

तेथे जो माल हाती लागला त्यात रत्नहार होता. परंतु तोसुद्धा नकलीच होता. तेव्हां त्याच्या मागचे गुपित राजाला कळेना.

दुसऱ्या दिवशी त्रिनाथने राजाला भेटून निवेदन केले–"महाराज! आमच्या व्याह्यांच्या घरात शिरून चोरांनी सर्व रत्ने व आभूषणे चोरून नेली आहेत. त्यांत माझ्या

हातून त्याहून घोर अपराध घडला आहे. मी राणीसरकारांचा हार एका चोराकरवी चोरी करवून तो आपल्या जावयाला भेट म्हणून दिला. म्हणून मला यथोचित दंड करावा."

राजा मंत्र्याला म्हणाला–"तुम्ही नाहीं ना चोरी केलीत? आपल्या व्याह्यांच्या घरी जो माल चोरीला गेला आहे, तो मी शोधून त्यांच्याकडे पोचता करण्याचा यत्न करतो." असे सांगून राजाने मंत्र्याला निरोप दिला.

त्यानंतर राजाने सोनाराला बोलवून विचारले–"तू मला जेव्हां नकली रत्नहार करवून दिलास त्या वेळी खरा हार परत

केला नाहीस? एक नकली हार करून दिलास. असे कसे झाले? तू खरं खरं सांगितले नाहीस तर तुला सुळावर चढवीन!"

सोनाराने राजाचे पाय धरले आणि म्हणाला—"महाराज! मला क्षमा करावी. मी दोन नकली हार तयार केले. अंतःपुरातून धाकट्या राणीसरकारांच्या दासीने मला भेटून मला पुष्कळसे बक्षीस दिले आणि एका ऐवजी दोन नकली हार तयार करायला सांगून ती गोष्ट गुप्त ठेवायला सांगितली. मी नकली दोन आणि खरा एक असे तीन हार एका पेटीत ठेवले. मला वाटत होते की छोट्या राणीसरकारांनी दुसरा नकली हार उचलून नेला असावा आणि मी उरलेले दोन हार पेटीत ठेवून आपणास दिले."

राजाने सोनाराला निरोप दिला आणि छोट्या राणीची दासी मंजिरी हिला बोलावून दंड शिक्षा वगैरेच्या धमक्या दिल्या. तेव्हां घाबरून जाऊन तिने सोनाराला फसवून खरा रत्नहार चोरून नेल्याचे कबूल केले आणि तो हार छोट्या राणीसरकारांकडे असल्याचे सांगितले.

राजाने धाकट्या राणीला ही लबाडी करण्याचे कारण विचारले. तेव्हां ती म्हणाली—"महाराज! सर्व बायकांना दागिन्यांचा व सुंदर वस्त्रांचा मोह असतोच. त्यात सवतीला मिळाले ते आपल्याला मिळाले नाही, हे मला पाहवले नाही. पण आपणांजवळ बोलून विचारण्याची मला हिंमत नव्हती. आपण कधी माझी फिकीर केलीच नाही. म्हणून मला हा डाव टाकावा लागला. आपणांला माझा हा अपराध अक्षम्य वाटत असल्यास आपण सांगाल ती शिक्षा भोगायला मी तयार आहे."

राजा शाहणा व विवेकवान होता. म्हणून त्याने आपली चूक कबूल केली आणि त्याच सोनाराकडून अगदी तसाच दुसरा हार तयार करवून धाकट्या राणीला देवविला.

न्याययुक्त मजुरी

गोपाळरावांच्या कडे मोठा चौकोर फरशीचा दगड होता. त्यांना त्याचे चार तुकडे करून हवे होते. त्यांनी दगडू नावाच्या गवंड्याला बोलावून ते काम दिले.

दगडूने एक तासाभर मेहनत करून त्या लादीच्या एका कोपऱ्यातला चौकोर तुकडा काढला आणि निघून गेला. म्हणून गोपाळरावांनी लखू गवंड्याकडून बाकी तीन चौकोर तुकडे काढून दिले.

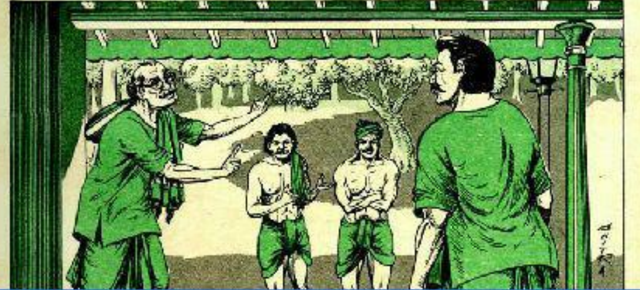
नंतर गोपाळरावांनी मजुरी म्हणून दगडूला एक रुपया दिला आणि लखूला तीन रुपये दिले.

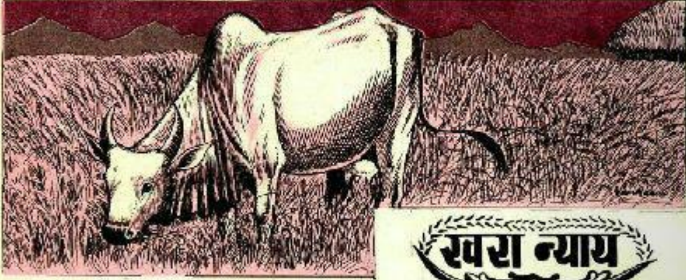
तेव्हां दगडूने विचारले—"मी एक तासभर काम केले आणि लखूने पण एकच तासभर काम केले. परंतु मजुरी मात्र त्याला तीन रुपये आणि मला फक्त एक रुपया कां? दोघांना दोन दोन मिळाले पाहिजेत."

गोपाळराव म्हणाले—"तू एक तुकडा कापून काढलास म्हणून तुला एक रुपया दिला, त्याने तीन काढले म्हणून तीन दिले. दोन दोन दिले तर ते बरोबर होणार नाही. अन्याय होईल."

तेवढ्यात रघुनाथरावांनी तिकडून जातांना त्यांचे बोलणे ऐकले होते, ते म्हणाले—"दोघांनी सारखेच काम केले नाही कां? एकाने एक कोपरा कापला आणि दुसऱ्याने दुसरा कापला. तो कापला म्हणून दोन कोपऱ्यांचे तुकडे आपोआप झाले!".

तेव्हां गोपाळरावांना कळले की दोघांचे काम सारखेच होते.

खरा न्याय

एका गावी विठू नावाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. त्याच्याजवळ फक्त एक एकर जमीन होती. आपल्याच गावाच्या गणूशेटकडून त्याने काही कर्ज काढले आणि कर्जाची रक्कम फेडण्यासाठी म्हणून आपली एक एकर जमीन त्याला दिली.

आता विठूजवळ स्वतःची अशी फक्त एक दुभती गाय तेवढी उरली. विठू गाईचे दूध गणूशेटकडेच रतीबाने देत असे आणि त्याच्या दुकानातून कणीक, डाळ वगैरे विकत घेत असे.

काही दिवसांनी गणूशेटची नजर विठूच्या गाईवर गेली. त्याने विचार केला की गाय आपण घेतली की विठूला कणीक, डाळ वगैरे वस्तू रोख पैसे देऊन विकत घ्याव्या लागतील व आपल्याला आणखी जास्त फायदा होईल.

एकदा मुसळधार पाऊस पडला. गाईला बाहेर चरायला नेणे विठूला अशक्य वाटले. दिवसभर गोठ्यातच बांधून ठेवावे लागले. गोठ्यात गवताची एक काडीदेखील नव्हती. त्याला त्या दिवशी रात्रभर झोप आली नाही. उद्यां गाईने दूध दिले नाही, तर रतिबाचे दूध कसे घालायचे?

परंतु रात्री गाय दावे तोडून गणूशेटच्या शेतात शिरली. तिने पोटभर खाऊन घेतल्यावर ती गोष्ट विठूला कळली. परंतु आतां काय करणार?

दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच गणूशेट चार चौघां गावकऱ्यांना बरोबर घेऊन विठूच्या घरी भांडायला आला. म्हणाला–"तुझ्या गाईने माझ्या उभ्या पिकाचा नाश केला. वर्षभराची कमाई एका रात्रीत फस्त केली तुझ्या गाईने."

विठूने विचारल्यावर इतर गावकरी म्हणाले–"गणूशेटचे म्हणणे आम्हांला तरी बरोबर वाटते."

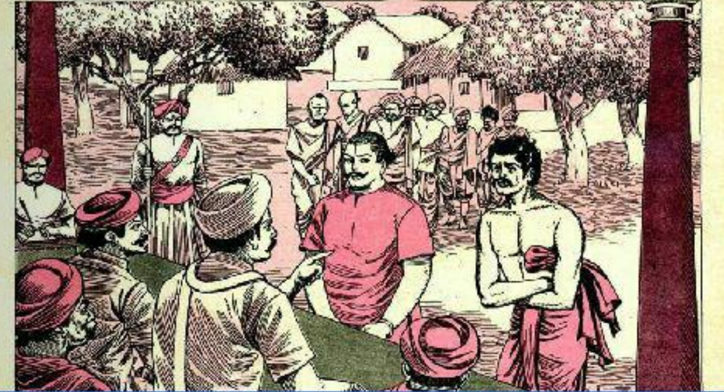
गणूशेट तीच संधी पहात होता. म्हणाला–"माझे शेत म्हणजे रान वाटलं काय तुला. दोनशे रुपयांवर नुकसान झाले आहे उभे पीक नष्ट झाले."

गावकरी म्हणाले–"तू आपली गाय देऊन टाक गणूशेटला आणि आपली गाय सोडवून घे." गणूशेटने त्यांना तेच पढवून ठेवले होते.

गणूशेटने गावच्या पाटलाकडे तक्रार केली. पाटलाने सर्व गोष्ट ऐकून निवाडा दिला. म्हणाला–"विठू! तुझ्या निष्काळजीपणामुळे गणूशेटचे उभे शेत नष्ट झाले. नुकसान भरपाई खातर तू आपली गाय गणूशेटला दिली पाहिजेस."

गावकऱ्यांनी तो निवाडा बरोबर असल्याचे सांगितले.

निरुपाय होऊन विठूने आपली गाय गणूशेटला दिली आणि आतां पुढे काय या विचारात तो कपाळावर हात धरून बसला. तो घरी आला खरा, परंतु त्याला काही सुचत नव्हते. पाटलाने आपल्यावर घोर अन्याय केला आहे, असे त्याला मनापासून वाटले. तेवढ्यात त्याला एक गोष्ट आठवली. त्या देशाचा न्यायाधीश फार थोर मनाचा म्हणून प्रसिद्ध होता. म्हणून विठूने त्याच्याकडे जाऊन न्याय मागायचे ठरविले.

न्यायाधिशाने विठूचे गाऱ्हाणे शांतपणे ऐकून घेतले व विठूच्या घरची स्थिती आणि गणूशेटशी त्याचा कसा संबंध होता याविषयी चवकशी करून घेतली. तो गोड-शब्दात म्हणाला–"विठू! तुझ्यावर हा अन्याय झाला आहे, यात शंका नाही. मी तुझ्या फिरयादीसंबंधी सर्व चवकशी करतो. मी उद्यां गणूशेटला व त्याच्या साक्षीदारांना हजर रहायला समन्स पाठवितो. उद्यां तू पुन्हां याच वेळी न्यायालयात ये."

दुसऱ्या दिवशी सर्व लोक न्यायालयात हजर झाले. न्यायाधिशाने सर्व गोष्टींची चवकशी करून विठूला विचारले–"तू दावे कोठून विकत घेतलेस?"

विठूने गणूशेट कडून विकत घेतल्याचे सांगितले.

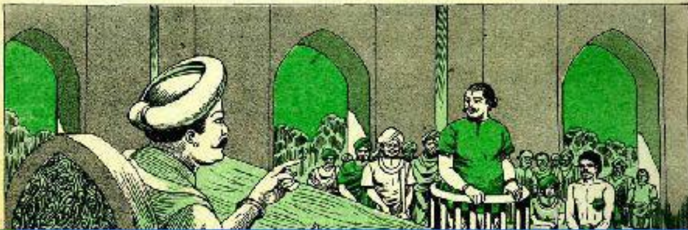
नंतर त्याने गणूशेटला विचारले–"तुझ्याकडूनच दावे विकत घेतले होते का?"

त्याने होकार दिला. त्याने गणूशेटला विचारले–"तुझ्या शेताच्या चारी बाजूला भिंत आहे की कांटेरीकुंपण आहे?"

गणूशेट म्हणाला–"कुंपण वगैरे काही नाही."

नंतर न्यायाधिशाने सर्व गोष्टींचा विचार करून निवाडा दिला की, विठूच्या गाईने शेताची नासाडी केली हे खरे आहे. परंतु दावे कच्च्या सुंभाचे असल्यामुळे तुटले. याशिवाय कुंपण नसल्यामुळे गाय शेतात शिरली. तेव्हां विठूच्या निष्काळजीपणापेक्षां गणूशेटचाच निष्काळजीपणा जास्त दिसून येतो. त्याने कांटेरी कुंपण शेताच्या चारी-बाजूला लावायला हवे होते. थोडक्यात म्हणजे गणूशेटच शेताच्या नासाडीला मुख्यत: जबाबदार आहे. गणूशेटच्या या बेजबाबदारपणाबद्दल विठूला शिक्षा करणे अन्यायाचे आहे. म्हणून गणूशेटने विठूची गाय परत करावी."

एकूण, शेवटी विठूला न्याय मिळाला आणि त्याची गाय त्याला परत मिळाली. विठू आनंदाने घरी परत गेला. गणू-शेटला मात्र मान खाली झाल्यासारखे वाटले.

पालट

सुमारे शंभर वर्षापूर्वी श्रीपुर नामक गावी रघुनाथराव इनामदार नावाचे एक जमीनदार रहात होते. ते उदार व दानी होते. रघुनाथरावांचे औदार्य पाहून गावातली इतर श्रीमंत मंडळीदेखील उदार होऊ लागली.

त्याच गावी गोपाळशेट नावाचा एक श्रीमंत सावकार रहात असे. तो व्याजाने गोरगरिबांना कर्ज देई आणि त्यांना पिळून काढी.

एकदां अतिवृष्टीमुळे पिकांची नासाडी झाली. गरीब लोक भुकेने पटापट मरू लागले. रघुनाथरावाने त्यांच्याजवळ होते नव्हते ते गोरगरीबांना वांटून दिले.

परंतु एकटयाचे धन सर्व गावाला कसे पुरणार?"

परंतु रघुनाथराव इनामदारांनी इतर श्रीमंतांना मदत करायला सांगितले तेव्हां सर्व म्हणाले–"आम्ही करून करून किती मदत करणार? गोपाळशेटने आपली तिजोरी उघडली तर सर्व गाव वांचेल."

रघुनाथरावांना एक युक्ती सुचली. ते गोपाळशेटला भेटून म्हणाले–"शेटजी! मला पांच हजार रुपयांची गरज आहे. परंतु तुम्ही ती रक्कम कर्ज म्हणून देण्याऐवजी मला तुम्ही दान केली आहे, असे एका कागदावर लिहून द्या. मी संध्याकाळी ती रक्कम तुमची तुम्हांला परत करीन."

परंतु गोपाळशेटला कळेना कीं, ही रक्कम दान म्हणून लिहून घेण्याचा हेतू काय आणि संध्याकाळी परत करीन, म्हणताहेत, हे काय? त्याने तसे विचारलेहि.

इनामदार स्मित करून म्हणाले–"शेट-साहेब! सर्व लोकांचा तुमच्यावर आरोप आहे की तुम्ही कधी दान करीत नाही. तेव्हां तुम्हीच इतकी मोठी रक्कम दान

म्हणून दिलीत तर इतर लोक तुमची बरोबरी करण्यासाठी चढाओढीने मोठ्या रकमा दान देतील. लोक उपाशी मरत आहेत, इतर लोकांकडून दान मिळाले की तुमचे पांच हजार मी बाजूला काढून ठेवून ते संध्याकाळपर्यंत परत करीन. उरलेली रक्कम गोरगरिबांना वांटायला पुरेल. परंतु या दानधर्माचे पुण्य एक पैचा खर्च केल्याशिवाय मिळेल."

गोपाळशेट खूष झाला. त्याने पांच हजार रुपये तिजोरीतून काढून दिले आणि एक चिट्ठी लिहून ती रक्कम दान केल्याचे जाहीर केले. त्याने इनामदारांना मात्र बजावून सांगितले की संध्याकाळपर्यंत सर्व रक्कम परत केली पाहिजे.

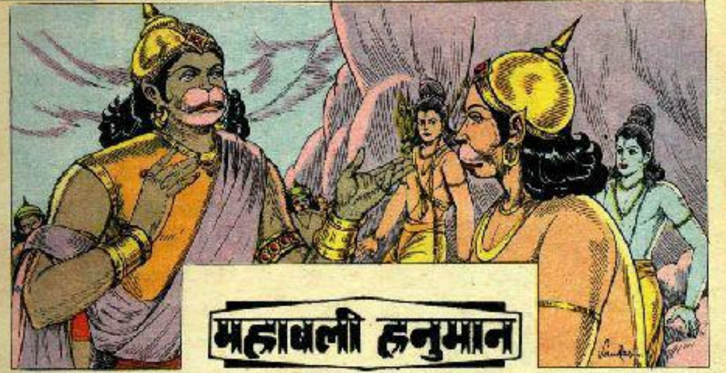
गोपाळशेटने लिहून दिलेली चिट्ठी दाखवून इनामदारांनी गावातल्या इतर श्रीमंतांकडून पुष्कळ पैसे वसूल केले आणि गरीबांना वांटले. संध्याकाळी गोपाळ-शेटला त्यांची रक्कम परत द्यायला गेला. म्हणाला—"शेटजी! मला वाटले होते तसे तुम्ही दिलेल्या रकमेमुळे मी गावातल्या श्रीमंतांकडून मोठमोठ्या रकमा वसूल केल्या. तुमच्या औदार्याबद्दल मी आभारी आहे. तुम्ही आपली रक्कम परत घ्या."

परंतु गोपाळशेटने ती रक्कम परत घेतली नाही. इनामदारांना आश्चर्य वाटले. त्यांनी गोपाळशेटला विचारले—"कां हो घेत नाही?"

गोपाळशेट म्हणाले—"इनामदारसाहेब! तुम्हांला माहीत नसेल. माझ्या या दानाची गोष्ट ऐकून किती लोक आले माझे अभिनंदन करायला! मला आयुष्यभरात पहिल्याने इतका आनंद अनुभवायला मिळाला. दानी माणसालाच दान केल्या-च्या आनंदाची कल्पना येऊ शकेल. आज-पासून मी सढळ हाताने दान करीन. हे घ्या आणखी पांच हजार रुपये." असे म्हणत गोपाळशेटने आणखी पांच हजार रुपये जमीनदाराला दिले.

गोपाळशेटच्या मनात झालेला तो पालट पाहून इनामदार चकित झाला.

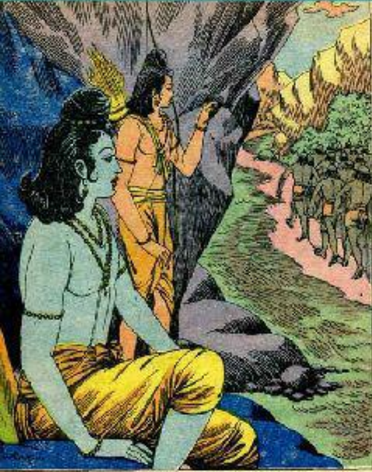

महाबली हनुमान

इतर वानरांपेक्षां हनुमानाच्या हातून कार्य-सिद्धीसहज होण्यासारखी आहे हे ओळ-खून सुग्रीव हनुमानाला बोलावून म्हणाला—

"महाबली हनुमाना! आकाशात पाण्यात किंवा भूमीवर तुझी गती अबाध्य आहे, हे मला चांगले माहीत आहे. तुलासुद्धा माहीत आहे. तुला माहीत नाही असा लोक नाही, नदी नाही, समुद्र नाही की पर्वतही नाही. तुला अणिमा गरिमा आदिक अष्टसिद्धी प्राप्त आहेत. तू वायुदेवासारखा वेगाने संचार करू शकतोस. या पृथ्वी तलावर शक्ती व सामर्थ्यात तुझी बरोबरी करू शकेल असा एकही प्राणी नाही. म्हणून सीतेचा शोध तुझ्याच हातून होऊ शकेल. शक्ती व बुद्धी याचा देश काल पाहून तू उपयोग करू शकतोस. पराक्रमात ही तू अद्वितीयच आहेस."

सुग्रीवाला हनुमानाशी असे बोलताना पाहून, सुग्रीव कामाची सर्व जबाबदारी हनुमानावर टाकीत आहे हे रामाने ओळ-खले. सुग्रीवाला हनुमानाच्या शक्ति-सामर्थ्याची चांगली कल्पना असली पाहिजे. म्हणून रामाची सर्व आशा हनुमंताच्या शक्तिसामर्थ्यावर एकवटली. त्याने आपली अंगठी काढून हनुमानाच्या हातात दिली व म्हणाला—"हे वानरश्रेष्ठा! ही अंगठी तू आपल्याजवळ खुणेसाठी ठेवून घे. सीतेला ही चांगली माहीत आहे. ही तुझ्या जवळ पाहिली तर सीतेला तुझी भीती वाटणार नाही किंवा तिच्या मनांत काही संशय

राहणार नाही. तू माझ्याकडून आला असल्याची तिची खात्री पटेल. तुझ्या हातून नक्की काम होईल असे समजूनच सुग्रीवाने तुझ्यावर सर्व जबाबदारी टाकली आहे. मी देखील तुझे शक्तिसामर्थ्य ओळखले आहे व माझ्या मनात आतां मुळीच शंका उरली नाही. तू यशस्वी होशील."

हनुमानाने ती अंगठी घेऊन आदरपूर्वक कपाळाला लावली व तिला आणि रामाला त्याचे चरण शिवून नमस्कार केला. त्या-नंतर तो निघाला. तेव्हां राम पुन्हा एकदा त्याला म्हणाला–"हनुमाना! मी पूर्णपणे तुझ्या शक्तिसामर्थ्यावर अवलंबून आहे. तू आपल्या शक्तीचा पूर्ण उपयोग करून सीतेचा शोध लाव." त्यानंतर वानर सर्व दिशांना निघाले. सुग्रीवादिक वानरप्रमुखही इतर जबाबदाऱ्या सभाळण्यासाठी निघून गेले. त्यांना परत यायला एका महिन्याचा अवधी देण्यात झाला होता.

वानरसैन्य निरनिराळ्या दिशांना निघून गेल्यावर राम व लक्ष्मण वानरांना त्यांच्या कार्यांत यश देवो असे चिंतीत प्रस्रवण पर्वतावर ते परत येईपर्यंत वाट पाहू लागले.

विनता बरोबरचे वानरसैन्य पूर्वेला आणि सुषेणाबरोबरचे पश्चिमेला गेले. आणखी काही वानर उत्तरेकडे गेले तर हनुमान, तार, अंगद आदि वानर दक्षिणेकडे निघाले. सर्व वानरांना चारही दिशांना पाठवून झाल्यावर आपण रामाच्या मनाचे समाधान होईल अशी सीतेच्या शोधाची व्यवस्था केल्याचा आनंद सुग्रीवाला वाटला. त्यानंतर तो पुन्हां आपल्या संवयीप्रमाणे भोगविला-सात जगाला विसरला.

सुग्रीवाने पाठविलेल्या वानरांनी मन लावून सीतेच्या शोधाचा प्रयत्न केला. ते जेथे जेथे जात तेथे सरोवरे, नद्या पर्वत, झाडी आदि दिवसभर हुडकून पहात आणि रात्री जमून त्या दिवशी केलेल्या कामाचा आढावा घेऊन दुसऱ्या दिवशी करावयाच्या कामाची आखणी करीत. दररोज अशातऱ्हेने झाडा-च्या सावलीत किंवा गुहेत रात्र काढून वानर पुढल्या मुक्कामावर जात. पूर्वेकडे, पश्चिमेकडे व उत्तरेकडे गेलेले वानर सुग्रीवाने सांगितल्याप्रमाणे एक महिनाभर सीतेच्या शोधार्थ हिंडून निराश होऊन परतले आणि त्यांनी आतांपर्यंत सीतेचा शोध लागला नाही असे सुग्रीवाला सांगितले. त्यावेळी सुग्रीव अंतःपुरातून नुकताच बाहेर येऊन प्रस्रवण पर्वतावर रामलक्ष्मणांना भेटायला गेला होता.

सर्व वानर परतले तरी सुग्रीवाने हात टेकले नाहीत. कारण दक्षिण दिशेला गेलेले वानरवीर अद्याप परतले नव्हते. सीतेला घेऊन गेलेला रावणदेखील दक्षिणेकडेच गेला होता. म्हणून हनुमान नक्कीच सीतेला भेटून येणार या गोष्टीची त्यांना खात्री वाटत होती.

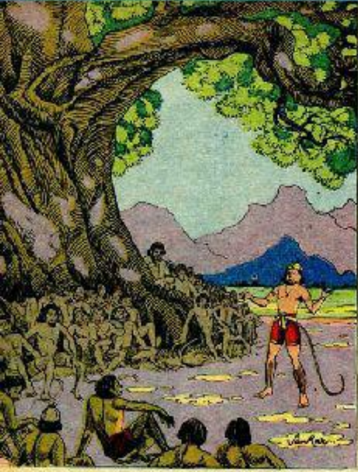
हनुमान वगैरे सीतेच्या शोधार्थ दक्षिणे-कडे जात जात विंध्यपर्वतावर येऊन पोचले. तो एक फार विस्तीर्ण असा प्रदेश होता. त्या पर्वतात अनेक गुहा होत्या. मोठ मोठी शिखरे त्या पर्वताला होती. अरण्ये होती. मोठमोठ्या नद्या होत्या. त्या ओलांडून जाणे शक्य नव्हते. आका-शाला शिवणारे उंच वृक्ष होते. कंदमुळे व फळे खात वानरांनी त्या पर्वतावरची सर्व भूमी हुडकून काढली. परंतु त्यांना यश

मिळाले नाही. तरी निराश न होतां वानर पुढे जात राहले.

एका प्रदेशात झाडे झुडपे नव्हती की मनुष्यवस्ती नव्हती. झाडे होती ती उभीच्या उभी जळून करपून गेलेली होती. नद्या अटून गेल्या होत्या. लता, पुष्प, कंदमुळे फळे काही नव्हती. प्राणी पक्षी चिटपा-खरूही नव्हते. तो प्रदेश दिसायलाच भयंकर वाटत होता.

त्या अरण्यात कंडुमहर्षी रहात होते. ते जेवढे मोठे तपस्वी होते तेवढेच जास्त तापट व कोपिष्ट होते. त्यांचा एकुलता एक मुलगा लहान वयात म्हणजे सोळाव्या वर्षीच वारल्यामुळे त्या ऋषींनी त्या जंगलाला

शाप दिला आणि त्यामुळे सर्व अरण्य जळून बेचिराख झाले. त्या शून्य वनातही वानरांनी सीतेचा शोध केला.

फिरत फिरत वानरवीर एका भयंकर अरण्यात येऊन पोचले. तेथे त्यांना एक राक्षस दिसला. त्या विशाल देहधारी राक्षसाला पाहून वानर त्याच्याशी युद्ध करायला तयार झाले.

तो देखील कमी नव्हता. तो वानरांना पाहून म्हणाला–"थांबा, मी तुम्हांला सर्वांना ठार करून खातो." असे म्हणत तो मुठी घट्ट आवळून वानरांवर धावला. अंगदाने त्याला पाहून व तोच रावण असावा असे समजून त्याच्या डोक्यावर मोठ्याने प्रहार केला. तो एक प्रहारच त्याचा काळ ठरला. तो रक्त ओकू लागला आणि जमिनीवर आदळला. तो पुन्हां उठला नाही.

रावण मेला व सीता त्याच्या गुहेत असेल असे समजून वानरांनी त्याची गुहा खूप हुडकून पाहिली. परंतु सीता तेथे नव्हती. त्या गुहेजवळची आणखी एक गुहासुद्धा वानरांनी हुडकून पाहिली. सर्व अरण्य हुडकून पाहिले. परंतु सीता कोठेही दिसली नाही तेव्हां सर्व निराश होऊन झाडाखाली बसून राहले.

तेव्हां अंगद त्यांना म्हणाला–"आपण आतांपर्यंत अनेक रानेवने, पर्वत, डोंगर, नद्या, सरोवरे, गुहा पाहिल्या, परंतु सीतेचा शोध लागला नाही. तिला उचलून नेणारा रावण कोठे आहे, हे देखील आपल्याला कळले नाही. सुग्रीवाची आज्ञा भयंकर आहे. आपण हताश होऊन बसलो तर काम करणे आपल्याला अशक्यच होईल. सुस्तपणा चालणार नाही. पुन्हां एकदा हे अरण्य हुडकून पहा. तुम्ही आतां येथे झोपा काढणे बरोबर नाही. याहून आणखी निराळ्या तऱ्हेने काही करतां येण्यासारखे असेल तर ते सांगा."

गंधमादनसुद्धा अंगद म्हणाला तेच म्हणाला.

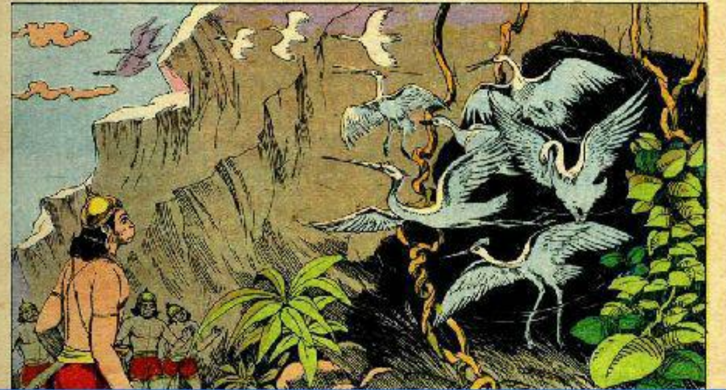
तेव्हां सर्व वानरांनी पुन्हां मन लावून विंध्यपर्वतातल्या अरण्यात सीतेच्या शोधार्थ प्रयत्न सुरू केला. चांदीच्या शिखरासारखे एक टोक त्यांना विंध्यपर्वतात दिसले. वानर ते शिखर चढून गेले. परंतु तेथे देखील सीतेचा शोध लागला नाही. तेव्हां ते खाली उतरले आणि काही वेळ विश्रांती घेऊन पुन्हा त्यांनी शोध सुरू केला. ते विंध्यपर्वतात सीतेचा शोध काढीत हिंडत असतांच सुग्रीवाने जो एक महिन्याचा अवधी दिला होता तो संपला.

वानर सर्व विंध्यपर्वत पहात पहात त्या पर्वताच्या नैऋत्य दिशेला आले.

तेथे जमलेल्या वानरप्रमुखांमध्ये हनुमान, गज, गवाक्ष, गवय, शरभ, गंधमादन, मैंद, द्विविद, सुषेण, जांबुवंत, नल, युवराज अंगद आणि तार नावाचे वानर वीर होते.

ते प्रत्येक गुहेत पहात एका खोल गुहेजवळ आले. ती गुहा मयासुराने निर्मिली होती. त्या गुहेच्या तोंडावर लतावेली वाढल्या होत्या आणि आत प्रवेश करायला जागाच नव्हती. वानरांना तर भूक लागली होती आणि त्यांचा जीव कासावीस होत होता. कोठे पाण्याचा एक थेंबही दिसत नव्हता. ते फार दमलेले सुद्धा होते.

परंतु त्या गुहेतून बाहेर बगळे, हंस वगैरे पाण्यात राहणारे पक्षी बाहेर उडत येत असलेले दिसले. ते पाहून हनुमान वगैरे वानरप्रमुखांना आश्चर्य वाटले, म्हणून ते त्या गुहेजवळ जाऊन पाहू लागले.

हनुमानाला पर्वत व अरण्ये यांची चांगली माहिती होती. तो सर्व वानरांना म्हणाला–"हे पहा! या गुहेतून पाण्यातले पक्षी बाहेर येत आहेत. यावरून गुहेत आत कोठेतरी विहीर तरी असली पाहिजे किंवा सरोवर तरी असले पाहिजे. गुहेचे तोंड तर लतावृक्षांनीं बंद दिसते आहे आणि आपणांला खूप तहान लागली आहे."

हनुमानाची ती सूचना वानरांना पुरली. ते लतावृक्षांना बाजूला सारून त्या गुहेत शिरले. आंत हाताला हात दिसणार नाही, इतका काळोख होता. तरी वानर चाचपत आत जात होते. ते कोठे जात आहेत हे

काही वेळ चालत राहिल्यावर त्यांना थोडा उजेड दिसू लागला. नंतर कंचन, उंबर, ताड, अशोक वगैरे वृक्ष दिसू लागले. काही फळझाडे व फुलझाडे दिसली. फुलां-फळांच्या भाराने ती झाडे वाकलेली होती. तेथे एक लहानसे तळे होते व त्यांत सुवर्ण कमळे, सोनेरी मासे व सोनेरी कासवे होती.

त्या प्रदेशात वानरांना मोठमोठ्या इमारती सुद्धा दिसल्या. त्यांच्या खिडक्या सोन्याच्या होत्या. छप्परेसुद्धां सोन्या-चांदीची होती. घरांच्या दारात मोत्यांची तोरणे बांधलेली होती. काही तोरणे हिऱ्या-माणिक्यांची सुद्धा दिसत होती.

या प्रदेशात दिवसाच्या उजेडासारख्या उजेडात वानरांना वृक्ष लतांवर फुलां फळांचे घोस लोंबत असलेले दिसले. निर-निराळ्या प्रकारची मद्ये दिसली आणि रत्नजटित खुर्च्या व पलंग आणि रथ दिसले. जागोजागी सोन्याचांदीच्या भांड्यांचे ढीग ठेवलेले दिसले. त्याच प्रमाणे अगर, चंदन, नागरमोथा, वाळा वगैरे सुगंधीद्रव्ये, पेय पदार्थ, रेशमी वस्त्रे, लोकरीची पांघरुणे, व सोन्याचे ढीग दिसले.

वानर सीतेला शोधीत ज्या ठिकाणी आले होते तेथे त्यांना एका जागी एक स्त्री

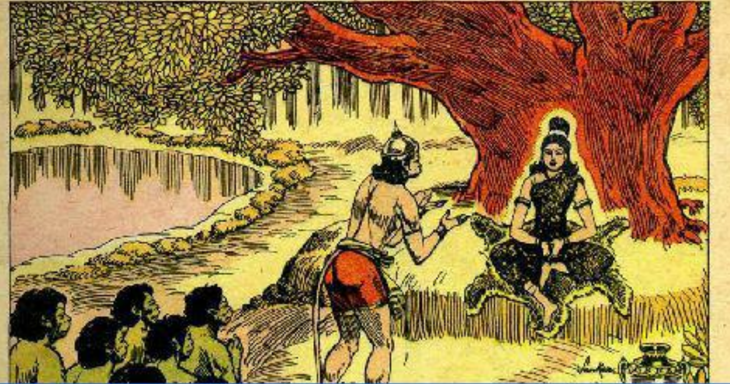
धारण करून तपश्चर्या करीत बसली होती. तिच्या सर्वांगांतून एकतऱ्हेची ज्योती बाहेर येत होती. तिला पाहून सर्व वानर आश्चर्यचकित व भयभीत होऊन जागच्या जागी थबकले.

हनुमानाने जवळ जाऊन नम्रपणे तिला विचारले–"हे तपस्विनी! तू कोण? ही गुहा कोणाची?" नंतर हात जोडून तिला हनुमान पुढे म्हणाला–

"आम्ही हिंडून फिरून दमून भागून भुकेने तहानेने जीव कासावीस झाल्याने काही खायला व प्यायला मिळेल या आशेने आंत काळोख होता तरी साहस करून या गुहेत प्रवेश केला आहे. परंतु आत या सर्व अत्यद्भुत वस्तू पाहून ही एखाद्या राक्षसाची माया तर नसेल असे अम्हांला वाटले. ही सोन्याची झाडे, ही चांदी हे सोने आणि या इमारती कोणाच्या? या सरोवरातली ही सोनेरी कमळे कोणी निर्मिली? सोनेरी कासवे, सोनेरी मासे ही कोणाची कल्पना? हे सर्व पाहून आम्हांला ही सर्व माया असावी, असे वाटू लागले आहे. आम्हांला काही सांगू शकशील का?"

ती तपस्विनी हनुमानाला म्हणाली–"मयासुर नावाचा थोर राक्षस आहे. तो येथे रहात असे तो दानव जातीचा विश्वकर्मा आहे.

"त्याच्या मायेने ही सोन्याची झाडे व हे वन निर्मिले गेले. त्याने मोठी तपश्चर्या करून ब्रह्मदेवाला प्रसन्न करून हे सर्व

वैभव संपादन केले. तो हेमा नावाच्या एका अप्सरेबरोबर येथे निवास करीत असतां इंद्राला राग आला व त्याने वज्रायुधाचा त्याच्यावर प्रहार केला. त्यानंतर ब्रह्मदेवाने हा प्रदेश हेमाला दिला. मी मेरुपर्वताची कन्या आहे. माझे नाव स्वयंप्रभा असे आहे. हेमाला मिळालेल्या या प्रदेशाचे रक्षण करीत मी येथे राहते आहे. मी हेमाची मैत्रीण आहे. संगीत नृत्यशास्त्रात ती फार निपुण आहे. तिने मला दिलेल्या वराच्या प्रभावाने मला कोणी जिंकू शकणार नाही. तुम्ही कशासाठी या बाजूला फिरत आलात? प्रवेश करायला अत्यंत कठीण अशा जागी तुम्ही कसे काय आलात? तुम्ही प्रथम फळे खाऊन व पाणी पिऊन आपला सर्व वृत्तांत सांगा!"

हनुमानाने काही राखून ठेवल्याशिवाय सर्व गोष्टी सविस्तर सांगितल्या. शेवटी तो तिला म्हणाला–"हे तपस्विनी! तू आम्हांला खायला प्यायला देऊन आमचे रक्षण केले आहेस. या उपकाराची फेड आम्ही कशा तऱ्हेने करावी, कृपा करून सांगा!"

"फार छान बोललास! परंतु मला तुमच्याकडून कोणत्याही प्रकारच्या प्रत्युपकाराची अपेक्षा नाही." ती म्हणाली.

हनुमान म्हणाला–"देवी! सुग्रीवाने दिलेला अवधी संपला आहे. या गुहेतून आम्हांला लवकर बाहेर जाता येईल असे काही तरी कर. आमचे रक्षण कर. आम्ही येथेच अडकून राहलो तर सीतेचा शोध करण्याचे काम अपुरे राहील."

स्वयंप्रभा म्हणाली–"मी आपल्या तपोबलाने तुम्हांला बाहेर पोचविते तुम्ही सर्व डोळे मिटून बसा."

सर्व वानरांनी डोळे मिटून थोड्या वेळाने उघडून पाहिले तर ते त्या गुहेबाहेर पोचलेले होते. त्यांच्याबरोबर बाहेर स्वयंप्रभा आली होती. ती त्यांना म्हणाली–"हा विंध्यपर्वत आहे. तुम्हांला तुमच्या कार्यात यशलाभ होवो." असा आशीर्वाद देऊन ती निघून गेली.

अमरवाणी

सत्त्वा, भिजनसंपन्न,
स्स्वानुक्रोशो, जितेन्द्रियः,
कृतज्ञ, स्सत्यवादी च,
राजा लोके महीयते ॥ १ ॥

[बलवान, कुलवान, आर्तदुःखितांविषयी करुणा असलेला, जितेन्द्रिय, सत्यवचनी अशा राजाची लोक वाखाणणी करतात.]

यस्तु राजा स्थितो धर्मे
मित्राणा मुपकारिणाम्
मिथ्या प्रतिज्ञाम् कुरुते
को नृशंसतर स्ततः ॥ २ ॥

[अधर्माचरण करणारा आणि आपल्या उपकारकर्त्याशी असत्याचरण करणारा फार पापी राजा म्हणून म्हटला जातो.]

अमित्राणाम् वधे युक्तो
मित्राणाम् संग्रहे रतः
त्रिवर्गफल भुक्तातु
राजा धर्मेण युज्यते ॥ ३ ॥

[शत्रूचा नाश करून, मित्रांचे रक्षण करणारा राजा धर्मार्थ काम या त्रिफळांचा उपयोग करीत आपल्या धर्माचे उत्तम तऱ्हेने पालन करतो.]